

Fehér liliomszál

4. kép. „Fésülködjél meg szépen.” Fehér lilomszál
Decs, Tolna vm. (Lajos 1940: 40 utáni számozatlan képoldalak közül a 6. fénykép).

Bevezetés

A tavaszi leányjátékok pszichikai és kulturális háttere¹

A hagyományos játékok a tavasz vajúdásától annak kibontakozásáig és végső győzelméig tartó időszakra sűrűsödtek. Ez egyfelől az idő kinyílásának volt köszönhető, mely révén a télire házba beszorult fiatal nemzedék, fokozatosan bevégezve a benti, eszközjavítási vagy szövő-fonó feladatait, végre délutánonként kimehetett a szabad levegőre, az utcákra és közeli terekre, és a nap nyúlásával mind több időt tölthetett egymással. Mivel ennek az időszaknak az első fele a hangos mulatságokat, táncalkalmakat tilalmazó böjtidőre esett, az együttlét és szórakozás legalkalmasabb lehetőségét a játékok jelentették. Ezek egyik, énekes-táncos csoportja számára helyszíniül szolgáltak már maguk az utcák is, amelyeken hangos énekszóval végig lehetett járni az egész falut, eljutva a lakott település mindkét széléig, és be-, meg visszavonulva a templom előtti térig. Az egyszerű kézfogásos *falujárás*nál érdekesebbek és népszerűbbek voltak a különböző térformában zajló *bújó-vonuló* játékok, amelyekben két vagy több játékos által formált kapu alatt bújít át a többiek láncja. Az utca szélessége különböző térformák kialakítását is lehetővé tette, az előrébb-előrébb haladó kapu egyszerű megkerülésétől kezdve annak nyolcas formában való körbejárásáig, vagy éppen a gyarapodó kapu „támpillérei” közötti hullámvonalú haladásáig, vagy a két félrész összefonódásáig. Kedveltek voltak a játékosok láncának útvonalát mindinkább összeszorító *kanyargó* járású, meg a *rétesalakra* be és kicsavarodó *játékok*. A nagyobb terek helyet biztosítottak a különböző *körjátékok*nak, melyek jelentős része a *leánykérés* vagy *párválasztás* kérdését jelenítette meg. E tavaszi énekes-táncos játékok helyenként el- és eltérő füzerekbe szerveződve követték egymást, és nemcsak a saját alapszövegeik, hanem különböző csúfolódó vagy éppen szerelmi dalok is zenei alapjukként szolgáltak.

Nemcsak amiatt sűrűsödtek a tavaszi idősakra az efféle játékok, mert az időjárás kedvezett nekik, míg a nyári nagy melegben az ifjaknak sem kedvük nem volt hozájuk, sem idejük a rájuk háruló sok mezőgazdasági munka miatt, hanem azért is, mert témáiknál, formáiknál és alapvető jelentésüknél fogva többek voltak egyszerű játékoknál, a népszokásoknak a határán helyezkedtek el. A természetnek a télből a tavaszba, az embernek az egyik állapotból a másikba, az előző halálától az utóbi életre keléséig elvezető átmenete állapotát jelképezték, a, köztes időszak szorongásait, bizonytalanságait, melyben a fensőbb hatalmak segítségét csak megtisztult állapotban remélhették.² A nemzetközi szakirodalom a tavaszi játékok egy csoportját, köztük elsősorban az *ugróiskolát*, meg néhány körjátékot *labirintus játéknak*

1 A tanulmány első változata: Gazda 2010.

2 Az antropológiai irodalom ezzel kapcsolatos megállapításait idézi Böszörményi é. n.

nevezi. A labirintus motívummal kötik össze az antik szerzők az ógörög *darután-*cot is, mely „azt a *halálosat* jelenítette meg, amitől megmenekültek” (vö. Kerényi 2014). Dömötör Tekla gondolatain haladva, a magyar tavaszi lányjátékok jelentős része ebbe a csoportba tartozik. Ide sorolhatjuk a *kanyargó járású*, mind kevesebb átjárási lehetőséget biztosító, valamint a *rétesbe* beszorító, majd abból kicsavarodva felszabadító játékokat, továbbá a *bújó-vonuló hidasjátékokat* is, melyek egy másik világba való átlépésre célzó, „akadályozott utazást” jelenítenek meg, olyan utat, melyen győztesen vissza lehet térni az életbe. A labirintus tánc „az avatandó jelképes halálára és újjászületésére is utal” (Dömötör T. 1974: 151). E táncok és a kapcsolódó énekek – idézi fel Dömötör Tekla a nemzetközi szakirodalom eredményeit – „részben párosító táncok, a bennük való téma fő mondanivalója csendül fel: a hős elindul menyasszonyt keresni, eljut a labirintusban rejtőző szörnyhöz, legyőzi, s most már elnyerheti a fogva tartott leányt, a »menyasszonyt« is” (Dömötör T. 1974: 151, 157–158). A *Fehér liliomszál* is akadályozott utazást jelenít meg, méghozzá egy leányt, aki vízen átkelve végrehajtja a tisztálkodására, megtisztulására vezető utasításokat, majd párra lel. „Természetesen, ezek a jelképek a 20. századi gyermekjátékokban világosan, »eredeti« formában nem juthatnak kifejezésre, ha ugyan eredeti formáról egyáltalán beszélhetünk a mitológémák esetében, melyek kezdettől fogva alapvetően többértelműek.” (Dömötör T. 1974: 151.)

Fenti tavaszi játéktípusok füzérszerű egymásutánisága, és gúny- meg szerelmi dalokkal való kibővítése ekképpen a természet és emberi élet átmenetei összetettségét érzékelteti.

A játék szövegeiről általában

A *Fehér liliomszál* megnevezésű körjáték Zenetudományi Intézet Játékarchívumában található 342 változatának nagy többsége csak az alapszövegből áll. Ez a megtisztulás parancsáról, annak jelképes mozdulatokkal való végrehajtásáról és az azt követő párra találásról szól. Pl.:

11. kotta. A *Fehér liliomszál* alapváltozata

J = 88

Fe - hér li - li - om - szál, u - gorj a Du - ná - ba!
 Támaszd meg ol - da - lad két a - rany - pál - cá - val.
 Meg is si - ma - kod - jál, meg is mo - sa - kod - jál,

Esztelnek, Háromszék vm. (Gazda 1980: 289/541).

A játék végén *Fehér lilomszál* a kiválasztott játékos kötényébe megtörölközik, majd helyet cserélnek. Az adatközlők nagyrésze azt állítja, hogy e játékot kisebb lányok játszották iskolai szüneteken vagy libaőrzés közben A Borsod megyei Borsodnádason állítólag a 19. század végén, 20. század elején, a tanítótól tanulták.³ Régebbi hagyományáról szól egy Csongrád vármegyei, tápéi adat, miszerint 1870–1920 között 10-16 éves lányok, a szabadban játszották. Egyik híradás szerint a hó elolvadásától kezdődően már járták. Kiss Áron gyermekjátékgyűjteménye (Kiss Á. 1891), melyben 29 változatban szerepel, valamint a Magyar Népzene Tára *Gyermekjáték* kötete (MNT I.) több, mint 50 leírása arról tanúskodik, hogy sokkal összetettebb játékról van szó. Pl. egy jászberényi változat folytatásában tánc következik, melyet több lírai dal követ.

Erre a lilium a körben állók egyikének a kötényébe törölközik, s ezt azután derékon kapja s a körbe viszi tánczra, mire a kör újra összefogószik és tovább éneklék:

Sergesd meg rózsádat, Kedves violádat (XII.)⁴ szavakkal táncra szólítva fel a kör közepén álló játékost.

Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 310/11).

Hasonló, népdalokkal gazdagított játékot jegyzett le Bakos József:

12. kotta. A *Fehér lilomszál* játék- (XVIII.) és népdalokkal (XLV.) bővített változata

³ AP 11775d.

⁴ A zárójeles római számok a mellékelt táblázatokban összegzett játékmotívumokra, illetve az azokat kiegészítő népdalszövegekre utalnak.

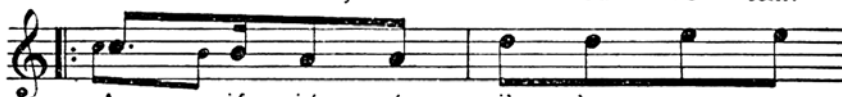
Pör-gesd meg ró - zsá - dat, Kis ka - csa fű - dik
 ked - ves vi - o - lá - dat. az a - rany tó - ba,
 any - já - hoz ké - szül
 Len - gyel - or - szág - ba.

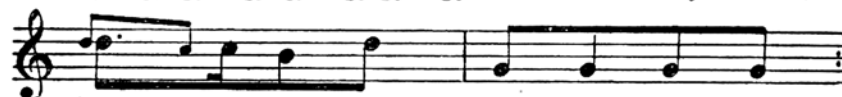
Len - gyel - or - szág, a - kit sze - retsz, kapd el.
 szép vi - rág - szái,

Én az u - ram nem sze - re - tem,
 én a csók - ját nem ked - ve - lem.

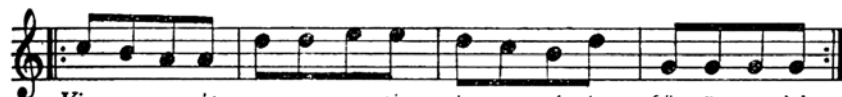
Az if - jú - ság il - let en - gem,
 Bár sze - ret - ne, bár el - ven - ne,
 Gyöngy, gyöngy, gyöngy, gyöngy asz - szo - nyá - nak,

bar - na le - gény sze - ret en - gem.
 bár pi - ros pa - pu - csot ven - ne.
 gyöngy - ko - szo - rú a lá - nyá - nak.

Szép vi - rág - szál, a - kit sze - retsz, azt kapd el.

Ki az u - rát nem sze - re - ti, sár - ga - répát főzön ne - ki,
 jól megfőzze, pap - ri - káz - za, hogy a kórság jobban rázza.

Szek - fű, szek - fű a lá - bam a - latt,
 a - me - lyik a leg - szebb, tő - lem csó - kot kap.

*A legények és a leányok egy nagy kört alkotnak, benn a körben egy pár táncol.
 Kürt, Komárom vm. (MNT I. 238-239/450).*

„A táncra szólító sortípus után – írja Borsai Ilona – a legkülönbözőbb szöveg-részletek következhetnek, különböző lírai dalokból. Néha egész versszakok [...] (pl.: *Haj, rózsá, rózsá...*), vagy versszak-füzetek [...] (pl.: *Ég a gyertya...*); máskor csak töredékek régi szokásokat vagy hiedelemvilágot őrző szövegekből, mint pl.: »Adjon Isten csendes essőt, mossa össze mind a kettőt« (párok összeéneklése analógiás varázslással), vagy: »Hármat üzentem (= három pénzt tettem) a hegedűbe, mégse mehettem az elő (= első) táncba« (lakodalmakban és multságokban szokásos táncrend és a zenészeknek való fizetés módjának emlékei). Gyakoriak az ún. játszi szóképzések is, mint a [...]: dádilí fecske, úri fica, török maca stb. A tánc végét rendszerint sajátos szövegmotívumok jelzik, amelyek kifejezésre juttatják, hogy aki eredetileg a kör közepén volt, annak most már át kell adnia a helyét; ilyenek pl.: megfordítom, kitaszítom!; ki, бүдös, ki!; co, ki, tavalyi kutya!; állj ki már!; stb.» (Borsai 1984: 57). (Lásd XIX, XV, XXXIII, XXIV, XXIII.)

Az alapszöveg másik, jóval ritkább, *Lázáros* változatsorozatjában szintén a tisztálkodás parancsa és végrehajtása a téma. Ám az ide tartozó, rendelkezésemre álló 18 alkotás egyikéhez sem kapcsolódnak különféle, emberi viselkedéssel kapcsolatos népdalok, nincs szó bennük szerelemről, nem táncolnak a kör közepén, és a váltás is rendszerint sima kimenetellel, illetve a következő főhősre való rámutatással megy végbe. Pl.:

13. kotta. *Lázár, vedd föl lábad*

Lá - zár, vedd föl lá - bad,
 tá - maszd meg ol - da - lad,
 sej, u-gorj a Du - ná - ba, -na - ba.
 Mos - gyál - koz - zál is meg,
 fé - sül - köd - jel is meg,
 sej, tö - rül - köz - zél is meg.

Kisebb leányok kézfogással körben állnak, és énekelnek. Egy leány a kör közepén áll, és mindazt utánozza, amit az énekben mondanak. Az ének végén az megy a körbe, akinek a kötényébe megtörülközik.

Polpszakállas, Hont vm., Manga János gyűjtése (MNT I. 300/ 540).

A legteljesebb, a játék kimenetelét, legfőbb lényegét is jelző változatából azonban kideríthető, hogy a mosakodás a tisztálkodás a halálból való feltámadás előfeltétele:

*Lázár, vedd föl lábadat,
Emeld fel a karodat,
Fésülködjél meg,
Mosakodjál meg,
Hadd lássam a sírodat,
Hogy velem gyűhessél.*

Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 48263).

A játék a szakirodalom tükrében

Kiss Áron, az általa bemutatott 29 *Fehér liliomszál* változat kapcsán, elsősorban és elsőként a játék népszokás által is megerősített szimbolikus tartalmára hívja fel a figyelmet. Ezt írja róla: „Érdekes darab a »Fehér liliom« játék is, bár ennek is nagyon bajos lenne a régi alakját visszaállítani, vagy a rendelkezésünkre álló sok változatból egy alapformát leszűrni. Mint a közlött változatokból látszik, nagyon el van terjedve az egész országban. Alapját talán a megtisztulás, újjászületés eszméjével lehetne azonosítani. A Tisza, vagy a Duna partján sok helyt még ma is szokásban van, hogy nagypénteken napfeljőtte előtt a nagy lányok kimennek a folyampartra, s abban a hitben, hogy a fürdés által megtisztulnak, meg is szépülnek, a folyam hullámaiban megfürdenek. A babona aztán azt tartja, hogy a fürdés után amelyik legénnyel ilyenkor először találkoznak, az lesz a férjük. Ha pedig már rávetették valakire a szemüket, megszerezik annak kendőjét, s fürdés után abba törülköznek. Kétségtelenül ez a szokás az alapja a »Fehér liliom« játéknak is; csak hogy a játék nem a nagypénteket, hanem virágvasárnapját jelöli ki a fürdésre.” (Kiss Á. 1891: 516.)

A csak az alapszövegből álló játéknál jóval gyakoribbak voltak a tánccal és lírai dalokkal gazdagított változatok. Ezek a következő gondolatokat ébresztik benne: „E mellett ez a játék is el van levpe a lakadalmi szokások mindenféle foszlányaival. Ilyenek a kakasszó, a kendőfa (kívvül *a fám* forgatatlan...), az aranylánc, melyet az esküvőknél a fejedelem személyesen viselt a nyakában, továbbá az alma, dió, a tányér említése, s a hegedűbe való pénztevéés, stb.

Az e szám alatt felsorolt többi játék még világosabban tünteti fel a lakadalmi szokásokból való eredetet. Teljes megértésükhöz a lakadalmi szokások ismerete adja meg a kulcsot. Gömör megyében a kérők elrepült kedves galambjukat keresik, s képes beszéddel köszöntenek be a lányos házhoz, a hol szintén tudják a módját s »míg egy szál gyertya el nem ég«, nem lesz meg a válasz. Azután a lányos háznál »kendőfát« is szoktak állítani. Szerdán történik a menyasszony kikérése (Szerda szerelmebe...). Ilyenkor újra kezdik kötődést. A Duna felső mellékén a bögöst viszik be, vagy

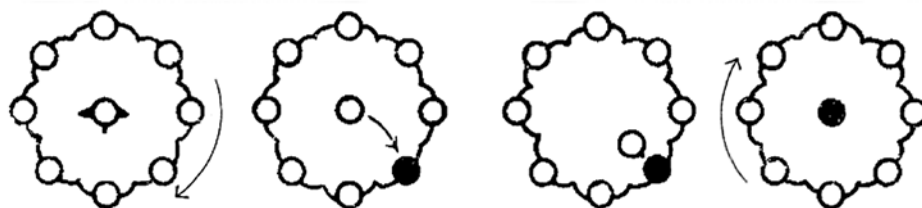
valami vénasszonyt, s ugyancsak kérdik a vőlegénytől, ez-e az ő menyasszonya? Van, hogy több letakart leányt állítanak a vőlegény elébe, s ki kell találnia, melyik az övé. Ott vannak ezek a mozzanatok mind a mi játékainkban is. Mikor aztán viszik végre a menyasszonyt, a legelől menő kocsis kivágja a kendőfát, s bezegz lesik a gyermekek, hogy ők is kaphassanak a kendőből.” (Kiss Á. 1891: 516–517.)

A Magyar Népzene Tára a *Fehér liliomszál*at, mozdulat- és cselekményanyaga, meg a játékosai életkori sajátossága szerint a csoportos játékok legegyszerűbb típusának tartja, melyben az szerelők közül az *egyik a másik helyébe* (II.) áll. Ezen belül ez jellegzetesen *Szerepjátszó és váltó játék* (II.A.) melyben az egyik játékos *sima váltással* (II.A.a) kerül a másik helyébe. Vagyis a „csoport maga lényegében változatlan, a belőle kiváló, egy bizonyos szerepet játszó gyermek azonban cserélődik, átadva másnak a tiszavirág-életű, többnyire a dal előadásáig tartó szerepet. Egyik lép a másik helyébe, úgy, hogy az előd kijelöli utódját, ez a szerepváltó váltás a játékok e típusának fő ismérve.” (MNT I. 704–705, 715–716.)

A Magyar Néprajzi Lexikon az énekes- és egyes változataiban – *táncos váltós mozdulatutánzó körjátékok* közé sorolja, melyek „történeteket, énekes szövegeket adnak elő mímeléssel, kifejező gesztusokkal” (Igaz 1982a, Haider 1980).

A MTA Zenetudományi Intézete Játékarchívuma vezetője, dr. Lázár Katalin a *Párválasztó játékok* típusömbjébe helyezi el őket, mivel a játékvégi törülközés „párválasztást jelent” (Lázár 1990, 1997).

14. rajz. A *Fehér liliomszál* játék térformája

(Gazda 1980: 289/125. ábra. Lakatos Irén rajza.)

A szerepjátszás és az értelmezés kérdésével foglalkozik Borsai Ilona is (Borsai 1984: 51). Arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a szöveg stilizált megjátszása általában idegen eredetű vagy műdal-alapú játékokban fordul elő, hasonló jellemzi az egész magyar nyelvterületen jól ismert régi magyar játékdalon alapuló, *Fehér liliomszál* játékot is „Ez a szövegtípus – írja – az ősi hiedelemvilág analógiás szépség-varázslásának és víz-tiszteletének emlékét őrzi. Ez utóbbi egyik megnyilvánulása volt az ún. »lustratio«, azaz: megtisztulás vízben fürdés, mosdás által.” Kiss Áronhoz hasonlóan ő is kiemeli, hogy a lányok nagypéntek hajnali, pataokban vagy folyóban való mosakodása *szépség*-, egy szembejövő legény kendőjében való törülközése pedig *szerelemvarázslás* (Borsai 1984: 51).

A játék helye a tavaszi énekes-táncos játékok között

A *Fehér liliomszál* játék a tavaszi játékciklusnak minden bizonnyal része volt. Az alapszövege a tisztálkodás szerepének hangsúlyozásával egészítette ki azok témáját, utanzói mozdulatai stilizálásukkal bővítették ki azok kifejező eszközeinek leltárát, a hozzátartozó dalfűzerei közvetlen rokonságukkal rendelték a hidasjátékok, táncai pedig a párválasztó körjátékok mellé, utóbbiak együtt pótolva a böjti tilalom alá eső táncmulatságokat.

E játéknak a játékfűzerekben nincs meghatározott helyük, de leginkább a falun végigfutó bújó-vonuló játékokat követték. A Zala vármegyei Kiskomáromban a *kan-yargós vonulásos Lilázás* előzte meg. Ebben az eladó lányok húsvétól pünkösdig minden vasárnap, délutáni litánia után, a jó és rossz közötti ingadozást kifejező térformában, kígyóvonalban, a szintén váltakozást kifejező magas-mély hangrendű *li-lá* ikerszót rikoltozva szaladtak mind sebesebben, majd ezután a templom előtti téren körbefogózva *Fehér lilimoztak*. E sorrendiség megerősítette Borsai Ilona vélekedését miszerint – „*lustratios*” jellegű, vagyis megtisztulós engesztelő célzatú játékról van szó (vö. Borsai 1984).

Több adat szól a hidasjátékok társaságában való előfordulásáról. A Nógrád vármegyei Kisternyén a *Bújj, bújj, zöldág* után került sorra *Bársony ibolyácska* néven. A Zala vármegyei, szigligeti *Pántyózás* elnevezésű hidasjáték-fűzérben a *Gyűjj által, gyűjj által, te szép aranybúza*, a *Kis gece fürdik*, és a *Szabad péntek, szabad szombat* mögött, és az *Erre gyere, angyalom* kezdetű játék- és népdalok előtt foglalt helyet.⁵

Gyakori eset, hogy a *liliomszál*nak szólított szereplő több hidasjátékban is jelen van, mintegy nyomatékosítva, hogy miért is kell fehér liliomszálát tisztálkodásra felszólítani. A *Bújj, bújj, zöldág* kezdetű játékváltozatok egyikében a megnyitandó kapu és megkerülendő vár gazdája nem más, mint *Liliomszál*. Pl.:

[...]
*Nyítsd ki, rózsám, kapudat, kapudat,
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Liliomszál!*
Vizslás, Nógrád vm. (ZTI 57795).

Ugyane játék mátraszelei (Nógrád vm.) változatának *Liliomszála* nem lehetett makulátlan, másként nem kapott volna hátbaütést a neve említésekor a kapuhoz érkező játékos a hidasoktól.⁶

⁵ ZTI 057744/1.

⁶ ZTI 47224.

A *Zöld* (más esetekben *kék*) *paradicsom, liliom...* kezdősorú hidasjátékban liliommal hozzák kapcsolatba a *kiállott az ismerem, beállott a szerelem* eseményt, amely valamelyik fél hűtlensége miatt ingatagnak ítélik:

*Zöld paradicsom, liliom, liliom,
Megcsalt a szívem, jól tudom,
Kiállott az ismerem, beállott a szerelem,
édesem.
Egy két szál vesszőre taposni,
Tűzre vagy méregre forogni.
Vagy életem, vagy halálom,
tőled babám, meg kell válnom...*

Bódvaszilás, Abaúj-Torna vm. (ZTI 047139).

Az elválás tényét a *tűzre vagy méregre forogtam* szövegrésznél éppen a kapusor elejére ért pár szétválása és kétfelé irányuló hátravonulása is kifejezi.

Némelyik, *Liliomszál várába* bekérezkedő férfi már időnap előtt bejáratos lehetett oda, és a tulajdonosnőnek bűt, bánatot okozott: *kezébe almát, avagy ölébe labdát hajított, melyek kerekded formájukkal a gólya túl korai érkezését jelezték előre:*

*Gólyás fejit lehajtottam,
asszonykámnak bűját adtam,
Bűjának bánatát,
Kezébe az almát Hajtottam, hajtottam.
Nyítsd ki, asszony, kapudat,
Hadd kerüljem váradat,
Liliomszál!*

Úri, Pest vm. (ZTI 047238).

Az ilyen vétkesek előtt a játék folyamán lecsapódott kapu. Még kritikussabb esetekben a *Liliomszál szóbanforgó várát* pénzért többen is kibérelték:

*Nyissad, asszony, kapudat,
Hadd kerüljem váradat,
Ezt a várat kiadják,
Kétszáz tallérért adják,
Liliomszál.*

Úri, Pest vm. (ZTI 47141).

A bújó-vonuló játékok egyik, virágvasárnapon, húsvéthétfőn és/vagy pünkösdkor játszott páros vonulós („lugasos”) *Liliomozásnak*, vagy *Bűjj, bűjj, liliomnak*⁷ nevezett változatában a bűjásra felszólított *Liliomot* arról vallasztják, hogy *hányat nyílt*, illetve arról, hogy *hányat termett a mogyoró*. A válasz ilyesmi: *Csak tizet, csak huszat, csak huszonharmadikat*.⁸ A vallasztott hamvas szíromú, de egyszersmind bódító illatú női jelképiségű virág nyílásának, meg a mogyoróbokor – tojásdad for-

7 Zalahaláp, Veszprém vm. (ZTI 47110).

8 Ozora, Tolna vm. (ZTI 47111). Ez a motívum majdnem szószertint egyezik az 1813-ban lejegyzett *Haj, liliom* című virágének szövegével (Szabó T. A. 1969: 282/158).

májával a férfi herére emlékeztető – kemény, csonthéjas magú termésének azonos száma talán a szerelmi együttlétek mennyiségére, talán a fiatal pár várható termékenységére vonatkozik. Hasonló kérdést tesz fel Liliomszáltól a *sokféle vonulások, hősét a kezeken sétáltató Egre cica*:

*Egre cica, fodormenta,
Hányat termett a magyaró
Tízet, huszat, huszonkettőt,
Ej, liliomszál!*

Zalaszabar, Zala vm. (idézi Lázár 1990: 612/39).

Ugyanerről szól a körformából kiinduló, majd a két kaputartó lány kifordulásával végződő *kapuzó játék* is:

14. kotta. *Hetet érett a mogyoró*

He - tet íé - rétt a ma - gya - ru,
még - zűő - del - lik a vi - ho - la.
Ha miég ěc cĕr még - zűő - del - lik,
he - tet vi - rá - go - zik, ah, li - li - om - szá'!

Göcsej, Zala vm., Gönczi Ferenc nyomán (MNT I. 315/560).

A falu végére kimenő és ott valamennyi ideig elidéző liliomszál is várhatóan hetet virágzik majd:

15. kotta. *Nem megyünk el messzire*

Nĕm mĕnűnk ě messzi - re, hej, li - li - om - szá'!
csak a fa - lu vĕ - gi - re,
ott sĕ lĕ - szűnk so - ká - jig,
Ha miég ěccĕr mĕgzűődellik, hetet virá - gozik, hej, li - li - om - szá'!

*Nem megyünk el messzire,
csak a falu végire, ott sem lézünk sokáig,
hej, liliomszál.
Ha még egyszer megzöldellik, hetet virágozik,
Hej, liliomszál.*

Párszombat, Zala vm., Gönczi Ferenc nyomán (MNT I. 312/555).

Tartalmi-szerkezeti összetevők

A *Fehér liliomszál*, más népi játékokhoz hasonlóan nem nélkülözi a művészi elemeket. Szövege nem vonatkozatható a fizikai világra, nem szó szerint értendő, kifejezései kevésbé metaforák, mint inkább homályos érzelmeket kiváltó, a fantáziát megmozgató hangulati elemek, szimbolikus képek, melyek mögött titkos, de nehezen megfogható, inkább csak villózó jelentéseket sejtünk. Mivel a virágok nem szoktak vízbe ugrani, mosakodni, fészülködni, megtörülközni, e játék nem fogadható el valószerűnek, és bizonyos elemei – így a vízbeli aranypálcára támaszkodás – sem szokványos cselekedetei az embereknek. Nem kétséges, hogy ez az alkotás díszítőjelzőivel, fülbemászó dallamával, mozdulatokra utasító felszólításával, szabályaival vonzó lehetett a hagyományos kultúrában felnövő gyermekek számára. De mert nem értették teljesen, a hagyományozódás során torzulásokat szenvedett, motívumai kiegészültek, átformálódtak, vagy ellenkezőleg, kirostálódtak. Hiszen játékként, eltérően a szertartástól, nem volt kötelező változatlanul újrajátszani. Azt, hogy a különböző változatok motívumaiban jelentkező eltérések mely esetben véletlenszerűek, és melyekben tartalmilag indokoltak, belső összefüggéseik alapján következtethetjük ki. Jelentéseik, jelentésrétegeik nyomozásában gyakoriságuk vagy ritkaságuk nem perdöntő: egyetlen motívum is lehet kulcsfontosságú. Mindezt egy-két változat helyett nagyobb forrásanyagra kell támaszkodnunk, mert előre nem láthatjuk, melyik változat kínál fel ehhez vezető újabb fontos részletet.

Munkámhoz a Zenetudományi Intézet Népi Játékarchívumában őrzött 342, sajnos, gyakorta csak az alapszövegre korlátozódó alkotásnak az egymást kölcsönösen kiegészítő párhuzamos- és többlet szövegmotívumait, továbbá játzsási körülményeit, mozdulatait és gesztusait néztem meg.⁹ E különböző természetű, de együtt ható, esetenként egymást megvilágító részleteken kívül arra is figyeltem, miként segíti értelmező munkámat a népköltészet és a magaskultúra jónéhány hasonló, a nép körébe is eljutó motívuma.

A alapszöveg és a hozzá lazán kapcsolódó daloknak a változatait, valamint azok kísérső mozgásait az áttekinthetőség kedvéért két táblázatba szerkesztve mutatom be. Az elsőbe az alapszöveget, a másodikba az azt kiegészítő népdal-, tánczó- és további játékszövegeket soroltam.

9 A teljes játékanyag tipológiai leírása és tudományos nyilvántartása felkerült az internetre is (<http://www.zti.hu/archivum/archivum.htm>, [jatek.xls](#)), de az utóbbi időben eltűnt onnan. Magam egy, a motívumok értelmezését szolgáló pótadatbázist szerkesztettem, Works 3.0.1. programban, mely az idetartozó játékok teljes szövegét és játzsási körülményeit foglalja magába.

1. táblázat. *A Fehér liliomszál játéktípus motívumváltozatai*

Az alapforma. Szöveg	Térforma-, mozdulat- és cselekvés-változatok
I.	
Kiinduló helyzet	<p>A. (1+2) Homogén közösség Álló kör (általános). A leendő főhős a kör tagjai közt áll (általános). A kör közepét <i>várnak</i> nevezik (Arka, Abaúj-Torna vm. – ZTI 48262).</p> <p>B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – A leendő főhős a körön kívül áll. (1 előfordulás, Dióspatony, Pozsony vm. – Barsi 1989). – A leendő főhős a körben áll. – A játék két koncentrikus körből áll; a belsők játsszák el a főhős szerepét (Tallós, Pozsony vm. – Gágyor 1982 I.: 131–132/386.)
II.	
Alapjellemezők	<p>II–IX. A.</p> <p>A kör tagjai nem fognak kezét.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Befelé néznek, a továbbiakban minden mozdulatot maguk is eljátszanak (Ozora, Tolna vm. – ZTI 48331). – Forognak (Hajdúszoboszló, Hajdú vm. – <i>Nyr.</i> 1885/XIV.: 523/1). – A kör középponttal balra jár. Nagyon ünnepélyes, lassú járó lépés, a mozdulatok is lassúak, az arckifejezés ünnepélyes, a játék hangulata ünnepélyes (Császár, Komárom vm. – ZTI 48258). – A kör (közösség) énekel, összefogózza, jobbra halad rendes járó- vagy csárdás lépésekkel (általános). – A kör csárdás lépésekkel lépeget. Pl. a jobb láb oldalt lép, a bal nem zár a jobb mellé, hanem beforgatott sarkas lépést végez. A lépések kicsik (5 adat Nógrád, Heves és Baranya vm.; pl. Ocsárd, Baranya vm. – ZTI 48215). – Megnevezik a főszereplőt. – Utasításokat adnak. <p>II–IX. B. A főszereplő kiválik a körből és a kör közepén helyezkedik el. Rendszerint egy (általános), néha két – pl. <i>fehér liliomszál és fekete virágszál</i> (Karcsa, Zemplén vm. – ZTI 48259) – vagy akár öt személy is van a körben.</p> <p>II–IX. Végrehajtja az utasításokat.</p>

III.

A főszereplő megnevezése**B.**

– Virágnév:

1. *Fehér liliomszál* (általános);
2. *Sárga liliomszál* (1 eset Kistrákos, Vas vm. – ZTI 019835); *Kék liliomszál* (5 eset, Felvidék és Csík, pl. Csíkszentgyörgy – Sebestyén Dobó 2001);
3. *Fehér liliomszál + fekete tulipán*, illetve *fehér tulipánszál* (10 eset, Felvidék, pl. Szűcsi, Heves m.; Tiszabercel, Szabolcs vm. – AP 15188, ZTI 70710);
4. *Kék-, arany-, árva- vagy bársony ibolyácska* (8 eset, Felvidék és Dél-Dunántúl, pl. Vajaszló, Baranya m. – AP 11698 B).

– Személynév:

5. *Lázár* magában (15 eset, Felvidék és Budapest környéke, Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. – ZTI 48251, 48263).
6. *Giza* (1 eset, Bajót, Esztergom vm. – ZTI 048232).

– Fogalmilag vegyes nevek:

7. *Lázár* + valamely említett virágnév (7 előfordulás, Felvidék, Budapest környéke és Erdélyi Mezőség, pl. Neszmély, Komárom m. – ZTI 48234).
8. *Lázár + hosszúlábú* (1 előfordulás, Esztergom vm. – Bakos 1953: 144–145).

A-B.

A kör tagjai a főhős a szoknyáját vízszintesre kifeszítve tartják, míg a szöveget megjátssza (Szenna, Somogy vm. – ZTI 019835, MNT I. 225).

B.

A főhős

1. Középen forog (Hajdúszoboszló; Magyarkanizsa, Bács-Bodrog vm. – ZTI 5408).
2. Simán jobbra-balra lépeget, „csípőjét mórrikálja” (Szúpaták, Nógrád vm. – ZTI 48209).
3. Középen csárdás lépésekkel jobbra-balra lépeget (két leírás: Tar, Heves vm.; Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48279, 48271).

IV.

Felszólítás vízbe ugrásra

1. *Ugorj a Dunába* (általános),
 - *a Tiszába* (49 változat, általános);
 - *át a Rábán* (4 változat, Nyugat-Dunántúl),
 - *a tóba* (Nádudvar, Hajdú vm. – Kiss Á. 1891: 309/10),
 - *a sánca* (Pest vm. – MNGY I. 325/33; tekintve, hogy ezek félreénekléseknek néznek ki, külön nem adatoljuk),
 - *a táncba* (1-1 változat);
2. *Szállj le, ugorj a Tiszába* (Gedeon telep Izsák – ZTI48250);
3. *Ülj le most a vízbe, Ülj az oldalába* (Ajak, Szabolcs vm. – MNT I. 912) (az öt lány leguggol).
4. A vízbeugrás indoklása:
 - *Feredjél meg benne az ünnepnapjára* (2 változat, Szilágyosmlyó, Szilágy vm.; Horgosi Királyhalom, Csongrád vm. – *Nyr.* 1887/XVI.: 139, közléteszi Hirschmann Dániel; AP 8805/1),
 - *Fehér lábad mossa(d), Meg is szappanozza(d)* (Répáshuta, Borsod vm. – ZTI 048243).

A.

– A főhős kivételével egész közösség mímeli az ugrást.

B.

- Csak a főhős mímeli az ugrást (általános)
1. – A körben, vagy azon kívül álló főhős csipőre tett kézzel, páros lábbal beugrik a körbe és leguggol (általános) – kétszer ugrik.
 2. – A főhős közepén lassú léptekkel erre-arra lépeget (Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312), *billegballag* (ZTI 48235).
 3. – A kezdetől a körben álló főhős nem ugrik, hanem forog (Magyarkanizsa, Bács-Bodrog vm. – ZTI 5408, IX. 5408/31).

A-B.

– Senki sem mímeli az ugrást
– Két koncentrikus kör közül csak a belső mímeli az ugrást
(1 előfordulás, Tallós, Pozsony vm. – Gágyor 1982 I.: 131–132).

V.

Felszólítás láb- és karemelésre

- a. lábemelésre:
Vedd (vess fel-, szedegesd-, emeld fel a (jobb) lábad(at, talpadat) (13 változat, csak a Lázáros és pl. Gizás szövegekben: Kemence, Hont vm.; utóbbi: Bajót, Esztergom vm. – MNT I. 914, ZTI 48232).
- b. karemelésre
Emeld fel karodat (4 változat, ebből 3 Lázáros (pl. Drágszél, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Borsai–Igaz 1955: 44, Lázár 1996: 69).

A.

– A körben álló gyermekek fél lábba álltak (Deménd, Hont vm. – Bakos 1953: 144).

B.

- a1. A főhős jobb lábát felemeli, térdből hátrahajlítja és a bokáját jobb kézzel megfogja (Mezőcsávás, Maros vm. – Veress 2002: 153).
- a2. A főhős mindkét lábával felszökken (Nyíregyháza – Dancs 1982; nem szerepel az xls-s táblázatban).
- a3. A főhős fellábon áll (Izsa, Komárom vm. – ZTI 48224).

b1.

– A főhős magasba emeli mindkét karját (Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – ZTI 48251, 48263).

VI.

Felszólítás támaszkodásra

(84 változat, a szövegingadozásoktól eltekintve általános)

1. *Támaszd meg magadat,*
 - *az állad,*
 - *oldaladat (Lázár)* (Deménd, Hont vm.),
 - *oldalát az álomvilágnak,*
 - *bordádat, dordádat,*
 - *két karodat-, daruszőrű villádat* (Felsőőr, Vas vm. – Barsi 1992: 29),
 - *kitolóvelládat* (Csipkerek, Vas vm. – AP 547/Ba),
 - *dudádat,*
 - *almát* (Magyaregregy, Baranya vm. – AP 11157/e-g),
 - *országát,*
 - *váradat* (Vajaszló, Baranya vm.);
2. *Feszítsd ki derekadat* (a Lázáros szövegben). (Naszvad, Komárom vm. – ZTI 48192);
3. A támaszték megnevezése:
 - *két aranypálcával* (23 előfordulás mindenhol, pl. Farkaslaka, Udvarhely vm. – MNT I. 223),
 - *aranytuskóval* (5 előfordulás Vas és Sopron megyéből, pl. Vitnyédről – AP 4227/i),
 - *aranyvillával* (Oszkó, Zala vm. – ZTI 68612),
 - *aranyágú vasvillával* (Doboz, Békés vm. – MNT I. 97),
 - *kele⁹ vasvillával* (Gimes, Nyitra vm. – Jókai 1979, ZTI 48295),
 - *aranyvirágba* (pl. *állad*, (13x)~*alomvirágba*~*ólomvirágba* 2 (állad, oldalad),
 - *aranyvilágba,*
 - *gyönyörű fűzfába* (Túrkeve, Jász-Nagykun-Szolnok vm. – AP 9677/a),
 - *fűszálba,*
 - *két rozmaringszálba* (Magyargyermónostor, Kolozs m. – Olosz–Almás 1969: 188/263),
 - *két aranyalmával* (Nemespátró, Somogy vm. – AP 16237/i),
 - stb;
4. A támaszkodás időpontja:
 - *ezen a nagy napon* (1 változat, Rév, Bács-Bodrog vm. – ZTI 48194).

A.

1. A körben álló gyermekek kettenként a vállukat összetámasztják (Túrkeve, Szolnok vm. – ZTI 45979).
2. *Támaszd meg oldaladat* (Deménd, Hont vm. – *jobb oldalra dőlnek*. Mg. 6790/A/4).

B.

1. *magadat*: A főszereplő jobbra is, balra is megdőlt. (Hévízgyörk, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Hintalan–Lázár 1980: 104, 117).
 - *Kele vasvillávalra* számfűlet csinálnak és billegéssel ijesztenek egymást. Ekkor szétbomlik a kör, szétszaladnak (Gimes, Nyitra vm. – Jókai 1979).
 - A főhős vállig, fülig vagy halántékig fel emelt, felfelé néző mutató és középső ujjába „támaszkodik”, illetve két mutató ujját szeme két sarkából *kitoló vellaként* előretolja, stb. (Csipkerek, Vas vm. – AP 547/Ba).¹⁰
 - A főhős a *vasvillánál* ismét ugrik (Doboz, Békés vm. – MNT I. 97).
 - A főhős csípőre tett kezeire támaszkodik (Izsa, Komárom vm. – ZTI 48224).
 - Csípőre tett kézzel oldalra hajlik (támaszkodik) (Decs, Tolna vm. – ZTI 48194).
 - Guggoló helyzetben csípőre teszi a kezét (Decs, Tolna vm. – Lajos 1940).
 - Jobb- és balkeze mutatóujjával ajkát alátámasztja (Tallós, Pozsony vm. – Gágyor 1982 I.: 131).
 - Szétteszti a kezét és úgy csinál, mintha támaszkodna.
 - Két kezét háta mögé teszi és hátradől (*támaszkodik* ZTI 4).
 - A két kezét a két aranypálcával háta mögött földre teszi és ilyen guggoló helyzetben hátrahajlik, szinte ráül két sarkára (Nyomár, Borsod vm. – Lajos 1940: 47–48).
 - Egyik kezét csípőre teszi, a másikat fel emeli (Nemesvámos, Veszprém vm. – ZTI 48257).

A-B.

- A főhős háttal nekidől a kör valamelyik tagjának (Vitnyéd, Sopron vm. – ZTI 48253).
- Odamegy a körben álló másik kettőhöz és nekik támaszkodik (Magyarkanizsa, Bács-Bodrog vm.).

9 A *kele* szó jelentését nem sikerült megfejtenem. De így neveznek egy halfélét. Valószínűleg 'szúrós, éles'.

10 Két sepsiszentgyörgyi kisgyermek szerint e gesztus az őrdög „jellemző”.

VII.

<p>Felszólítás fésülködésre</p> <p>1. Fésülködjél (simakodjál) is meg (általános).</p> <p>2. A fésülködés eszközének minősítése:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>az aranyfésűvel</i> (6 változat, Sopron, Gömör és Hont megyéből, pl. Ipolykeszi, Hont vm. – MNT I. 485). <p>3. A felszólítás indoklása:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>mert borzas vagy</i> (1 változat, Doboz, Békés vm. – MNT I. 97). 	<p>B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Fésülködés egy kézzel, hajsímogatás (általános) – Guggoló helyzetben fésülködés. (Decs, Tolna vm. – Lajos 1940: 42–43). – A főhősnek a kör egy tagja, két kezét könyökben feltartva <i>tükröt tart</i> (2 változat, Vitnyéd, Sopron vm. – ZTI 48239, 48238). <p>Bakos József szerint az angol játékbis is előfordul ez a kép (Bakos 1953: 154/2. jegyzet).</p>
--	---

VIII.

<p>Felszólítás mosakodásra</p> <p>1. <i>Mosakodj meg szépen</i> (általános).</p> <p>2. A mosakodás eszközének minősítése:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>az aranymosdóban,</i> • <i>az aranylavórban</i> (Észak- és Nyugat Magyarország, pl. Kőrmend, Vas vm. – ZTI 19811). <p>3. A felszólítás indoklása:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>mert piszkos vagy</i> (1 változat, Doboz, Békés vm. – MNT I. 97). 	<p>A.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Az álló kör tagjai két tenyérrel arcukat mossák, dörzsölik (Túrkeve, Szolnok vm. – ZTI 45979). <p>B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – A főhős guggoló helyzetben úgy tesz, mintha mosakodna (Decs, Tolna vm. – Lajos 1940: 42–43). – A főhős álló helyzetben utánozza a mosakodást. – Arcdörzsölés. <p>A-B.</p> <ul style="list-style-type: none"> – A megálló kör egy tagja két tenyerét (vagy ruháját) tányérszerűen a főhős elébe tartja, aki ebből mossa az arcát (Vitnyéd Sopron vm. – ZTI 483239, 48238).
---	--

IX.

Felszólítás törülközésre

1. *Meg is törülközzél (szépen).*
2. A törülközés eszközének megnevezése:
 - *valaki kötőjébe, kötényébe, ezüst-, arany(os)-, szép-, selyemköténykébe* (általános),
 - *valakinek kendőjébe,*
 - *az arany kendőbe* (21 változat, pl. Nagyváty, Baranya vm. – ZTI 48261),
 - *a fehérkendőbe* (1 változat Ipolykeszi, Hont vm. – MNT I. 485),
 - *selyem patyolatba* (1 előfordulás, Kishegyes, Bács-Bodrog vm. – ZTI 58186),
 - *rózsa levelével* (Gimes, Nyitra vm. – ZTI IX. 4997/A/13).
3. Az eszköz tulajdonosa:
 - *valaki* (általános),
 - *a legszebbik* (Vitnyéd, Sopron vm., ZTI 48253),
 - *Katika, Bözsike* és ismét *Katika* (Galgahévíz, Pest vm. – AP 12439j).
4. A felszólítás indoklása:
 - *mert vizes vagy* (1 változat, Doboz, Békés vm. – MNT I. 97).

A.

1. A kör tagjai leállnak, ezt sohasem utánozzák.

B.

- A főhős (ha guggolt, feláll), a kör egy tagjának a szoknyájába vagy kötényébe törülközik (pl. Decs, Tolna vm. – Lajos 1940: 42–43).
- A főhős kétszer felugrik, majd valamelyik körbenálló kötényében megtörülközik, párt választ, akivel együtt táncol (Drágszél, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. – Bor-sai–Igaz 1955; Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271).
- *A sej, törülközzél meg te-re* párt választ.

A-B.

- Hely- és szerepcsera a főszereplő és a kör egy tagja közt.
- Lázár – a végén kimegy a körbe, útközben rámutat valakire (Izsa, Komárom vm. – ZTI 48224).

X.

Felszólítás felöltözködésre

1. Öltözködjél aztán a selyemruhába (1 változat, Ipolykeszi, Hont vm. – MNT I. 485).

XI.

Felszólítás imádkozásra

1. *Sej, térdepelj le szépen* (Abaúj-Torna vm. – MNT I. 948). (Fehér liliomszál – a játékbán minden tisztálkodó eszköz arany).
2. *Imádkozz meg szépen az aranyasztalnál* (1 előfordulás, Hárskút, Gömör vm. – MNT I. 486).

XII.

Felszólítás táncolásra

1. *Sergesd meg rózsádat, Hej, szakaszd vi-oládat* (5 előfordulás, pl. Maconka, Heves vm. – MNT I. 526).

B.

- A kör közepén álló választ egyet maga mellé a körbe, és táncolnak egyet (pl. Mátraszőlős, Nógrád vm. – MNT I. 527).

2. táblázat. A Fehér liliomszál játéktípushoz lazábban kapcsolódó népdalok, táncszók és játékok motívumváltozatai

Daltípusok	Térforma-, mozdulat- és cselekvésváltozatok Szereplők: A. – a közösség B. – az időleges „főhős”
XIII.	
XIII. Alapjellemzők A beválasztott kijelölése, tánc és szerepcseré (az előző főhős kitesztítása a körbe).	A. Kör, mint II–IX. B. A népdalos résznél akit bevonnak a körbe, az marad bent (Algyó, Csongrád vm. – Kiss Á. 1891: 311–312).
XIV.	
<i>Seregjetek, lányok, Fehér tulipánok, Csencsem-bencsem, két aranygyűrűtök</i> (1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI 38945).	B. – A körben ketten vannak. Párcserélés dalonként. (Maconka, Heves vm. – ZTI 38945.)
XV.	
– <i>Ég a gyertya</i> – 2 típus, 8 változat (főleg Észak-Magyarország). 1. típus: <i>Ég a gyertya, ég, El ne aludjék, Kicsinyke még az én párom, Három esztendeig várom, Hej, rózsám, violám, csókolgasd meg az orcám.</i> (Sály, Borsod m. – ZTI 59221); 2. típus: <i>Ég a gyertya, ha meggyújtják, Ezt a lányok szépen fűjják, Fűjjad, fűjjad, jó katona, Hadd vigadjon ez az utca. Ez az utca de szép utca, Rozmaringgal van ki rakva, Azt is tudom, ki rakta ki, Pesti Pala pingálta ki.</i> (Szűcsi, Heves m. – ZTI 48270.) – <i>Elégett má kettő, virrad má, Kivehetsz má belőle, violám.</i> (1 előfordulás, h. n. – AP 3682.)	A. – A kör csak jobbra-balra mozgott. – A kezdetén kézenfogva körbejártak (Karcsa, Zemplén vm. – ZTI 48259). – Mind párokat alkottak. Egyet balra, kettőt jobbra lépve csárdást jártak. (Szűcsi, Heves vm. – ZTI 48270). A <i>gyöngyöt, gyöngyöt</i> résznél átváltak és ridalépésben forognak. B. – A középén álló párt választott. Egyet balra, kettőt jobbra lépve csárdást jártak. (Szűcsi, Heves vm. – ZTI 48270). – Akit bevont a népdalos résznél a körbe, az maradt bent. (Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm.). – Kézen és vállon fogva egymást, szemben álltak, apró rezgő-csárdás lépésekkel egy helyben köcögtek (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271).

XVI.

– *Bár az ördög (zsidó) (2+9változat).*

Pl.:

*Ha az ördög (zsidó) olyan volna,
Kosarába (ülepébe) tenne,
Minél jobban rimánkodnál,
annál jobban vinne.
Vidd el, ördög, vidd el,
Kosaradba tedd el, dugd el,
Mennél jobban rimánkodik,
Annál jobban tedd el.*
(Borsodnádasd, Borsod-Abauj-Zemplén vm.
– ZTI 72511.)

A.

– *Lépésben körbe forogtak (apró lépésekkel jobbra futottak), intettek, hogy menjen el.* (Hódmezővásárhely, Csongrád vm. – ZTI 48294).

B.

– *Ördög vidd el-re Fehér liliomszál bevitte a körbe a párját (Borsodnádasd, Borsod-Abauj-Zemplén vm. – ZTI 72511).*
– *A főhős a kör előtt haladva negyedenként sorba mutogatott mindenkire (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807).*
– *Itt mindeki bevitte a párját a körbe táncolni. (Sály, Borsod vm. – AP 8951).*

XVII.

*Lánynak való a rózsá,
legénynek a bokréta
Tyúkszar a markotokba.*
(Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)

B.

Tyúkszarnál egyszer jobb térdhajlítással, irányváltoztatásnál bal térdhajlítással forogtak. Utolsó szónál a bevásárolt forgó lendületével kidobja a bevásárolt. A nevek a játékosok valódi nevei (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271).

XVIII.

*Gyöngyöt, gyöngyöt az anyjának,
Gyöngykoszorút a lányának,
Soha világ életemben
nem néztem volna legényre.
Most akartam egyre nézni,
Tele van a falu véle.*
(13 változat, Észak Magyarország és Pest környéke, a jelenlegi lelőhelye: Szűcsi, Heves m. – ZTI 48270).

(V)ÉN az uram nem szeretem, Én a csókját nem kedvelem, Ifi asszony illet engem, Barna legény szeret engem. Ha szeretne, bár elvenne, Bár piros papucsot venne. Aranyláncot tizenkettőt, Három aranyos fejkötőt. (11 változat, Észak Magyarország és Pest környéke; a jelenlegi: Sály, Borsod m. – AP 8951.)

*Három háznál hat kemence,
Összejártam, még sincs este.
Ha nincs este, van menyecske,
Boldog Isten teremtette.*
(8 változat, Észak Magyarország, a jelenlegi: Sály, Borsod m. – AP 8951.)

*Ki az urát nem szereti,
Sárgarépát főzzön neki,
Jól megsózza, paprikázza,
Hogy a hideg jól kirázza.*
(2 változat, Észak Magyarország; a jelenlegi: Maconka, Heves m. – ZTI 38945.)

A-B.

– *Ridalépésben forogtak (jobbláb a bal előtt tágan keresztbe lép+ balláb balra oldalt lép. Ismétlés azonos lábbal és irányban.)* (Karcsa, Zemplén vm. – ZTI 048259.)

B.

Vén az uramra vállfogással, sima lépéssel forogak ellenkezőleg is, a bár piros papucsot venne-nél ismét szembefordulnak. Az előbbi lépés, köcögés, csak még tüzesebben, erőteljesebben, térd- csipőmozgással és rugózással. (Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)

XIX.

<p><i>Hej, rózsá, rózsá, ékes (piros)vagy Hajnali csillag, fényes vagy, Jól tudod babám, enyém vagy, Mér adtad másnak magadat? (7 változat, Nógrád és Heves vm.; a jelenlegi: Karancseszi, Nógrád vm. – ZTI 38939.)</i></p>	<p>A. Kézfogással körben, jobbra haladnak. B. <i>Hej rózsára</i> elengedték egymás kezét, első részben jobbra, másodikban balra forogtak (Medveshidegkút, Nógrád vm. – AP 13980).</p>
---	---

XX.

<p><i>Elejtettem kendőmet, feliből, feliből, felít harmadából. Gádzséra, pillangóra, dorongára, ijujujuju. (1 előfordulás, Tápé, Csongrád vm. – MNT I. 521.)</i></p>	<p><i>Elejtetem-re</i> kiránt valakit a körből, azzal táncol, a többiek is párosan táncolnak (Tápé, Csongrád vm., 1880 körül – MNT I. 521).</p>
--	---

XXI.

<p><i>Babéllevél, tiszta búza, Majd kinyílik a viola (Ajak, Szabolcs vm. – MNT I. 912.)</i></p>	<p>B. – A babéllevélre 5 legény beugrik a körbe, és az addig guggoló, mozdulatutánczó, megtörülködő lányokat megtáncoltatja (Ajak, Szabolcs vm. – MNT I. 912/548). – A bentlevő párt választ, tánc.</p>
---	--

XXII.

<p><i>A violát akkor szedik, Mikor reggel harmat esik, A legénymek akkor adják, Mikor a tehenet hajtják. (5 változat, Észak-Magyarország; a jelenlegi: Sály, Borsod vm. – AP 8951.)</i></p>	<p>A-B. Ekkor mindenki beviszi a párját táncolni. Vagy ekkor választ egyet a körből (Sály, Borsod vm. – AP 8951).</p>
---	--

XXIII.

<p><i>Termett (hajlott) a meggyfa, Hajlott az ága, Kendermorzsa, szép menyecske, Ölelj, csókolj, akít szeretsz, Ezt szeretöm, ezt csókolom, Megfordítom, kitaszítom. (6 változat, Nógrád, Heves és Borsod vm.; jelenlegi: Medveshidegkút, Nógrád vm. – AP 13980.)</i></p>	<p>B. – <i>Karéjba</i> álltak. Kézfogással, magasba tartott karokkal, csárdáslépésekkel (jobbra kettőt, balra kettőt) táncoltak (Medveshidegkút, Nógrád vm. – AP 13980). – A körbenállók csárdást jártak. – A kör belsejében forgócsárdást jártak (Karancseszi, Nógrád vm. – ZTI 38939). – A főhős (körbenálló) csípőre tett kézzel csárdás lépésekkel lépeget. – párválasztás: • Ölelj, csókoljra kettőt serdül, végül – a régi főhős eltávolítása: • <i>Megfordítom, kitaszítom</i>-ra a beválasztott párját megfordítja és kitaszítja (Tar, Heves vm. – ZTI 48279).</p>
---	---

XXIV.

<p><i>Két pénzt tettem a hegedűbe, Téli maca, téli maca téli tajigája. (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807.)</i></p>	<p>A. Mind táncolnak, páros táncban (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807). B. A főhős <i>téli macánál</i> párt választ (Tápé, Csongrád vm. – Török J. 1971: 806–807).</p>
---	---

XXV.

*A mi tyúkunk bibices,
Gyöngyöt, gyöngyöt az anyjának,
Gyöngykoszorút a lányának,
Zibet-zabot a lovának,
Adtunk pálcát az apjának.*
(2 változat, Borsod vm., a jelenlegi: Sály,
Borsod m. – AP 8951.)

Gyorsabb tánc (Sály, Borsod vm. – ZTI
59221).

XXVI.

*Sötét az erdő, hangos a mező,
Kis királyné, kapitányné, Kivel hazamennék.
Ez kell nekem, ez, Haja lapu, lapuja,
A kőrösi kapuja,
Gyertya, faggyú, Bözsike kiégett,
Marika bennmaradt.*
(3 előfordulás, Lőrinci, Nógrád vm.; Cegléd,
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.; a jelenlegi:
Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)

XXVII.

*Cickám, cickám, fogtál-e egeret?
Fogtam, fogtam, de elszalajtottam.
Add nekem ezt, elkapom ezt
Ez az én violám,
Sztaszita péntek, siralomcsütörtök, dob-
szerda.*
(2 előfordulás, Észak-Magyarország; a je-
lenlegi: Maconka, Heves vm. – ZTI 38945.)

XXVIII.

*Sárga csikó, csengő rajta,
menyasszonyért (vőlegényért) mennek
rajta,
domizsár, do domizsár,
Hova mennek menyasszonyért,
Hajdúéknál Bözsiér, mennek rajta,
domizsár, do domizsár*
(1 előfordulás)

XXIX.

*Az galambom,
az galambom,
Gyün a komaságra:
Az galambom:
Sindelkupi (?)*
(1 előfordulás, Tápé, Csongrád vm. –
Kálmány 1881: 87/45.)

XXX.

*Török ország
Gimondadam,
Dájdalom,
Dájdalom,
Kupa gilicöcske.*
(1 előfordulás, Tápé, Csongrád vm. –
Kálmány 1881: 87/45.)

XXXI.

*Ki-ki fa, zöld ága, Már minálunk tárolnak,
már minálunk dúdolnak,
a nászasszony hallja.
Egye meg a diktör, szív szomorítja,
Száll a madár, recsegél, laposai recsegél,
rózsa víz.
Ángyomasszony friss menyecske, hoppai
vándor.
(1 előfordulás, Zálkod, Szabolcs vm. – ZTI
74610.)*

XXXII.

*Egy mély kútba tekintek,
Kenderszálat szakajtok,
Szedek virágot,
Kötök koszorút,
Fejére teszem
A gyöngykoszorút,
Zsímelje, zsámolja,
Hús van a fazékban.
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)*

XXXIII.

*Adjon Isten esőt, esőt,
Mossa össze mind a kettőt
Dirib-darabokra.
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)*

XXXIV.

*Uccu bizony, piros csizmád szakadjon
(Nógrádmegyer, Nógrád vm.)*

XXXV.

*Elől kakas járja,
Hátul kaparnyássza,
Sajdalom, sajdalom,
Sárga gerlicécske.
(Tápé, Csongrád m. – Török J. 1971: 806–807.)*

XXXVI.

*Sűrű szita, fatariszya,
Hajtsd ki, Boriskája!
(Tápé, Csongrád m. – Török J. 1971: 806-
807.)*

XXXVII.

*Ha én aztat tudtam volna,
Hogy az alma édes volna,
Párját szakasztottam volna,
Szeretőmnek adtam volna.
(Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok vm. –
Kiss Á. 1891: 312–313.)*

XXXVIII.

*Két szál aranyvesszőre tapostam,
Két aranyalmát találtam,
Vagy életem, vagy halálom,
de én eztet nem kívánom.*
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)

XXXIX.

*Szeretóm igaznak látszik,
De csak akkor, mikor játszik,
Szemben szeret, az angyalát,
Mások előtt földig aláz.*
(1 előfordulás, Abádszalók, Jász-Nagykun-
Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312–313 és
MNT I. 548.)

XL.

*Gyere, babám, a szőlőbe,
Szédjünk szőlőt a kendőbe.
Arany almát gebelünkbe,
Csörgős diót a zsebünkbe.*
(1 előfordulás: Abádszalók, Jász-Nagykun-
Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312–313 és
MNT I. 548.)

XLI.

*Földig alázom magamat
Szánom az én galambomat,
Hosszú útnak nagy a pora,
Nagy az én szívem fájdalma.*
(1 előfordulás, Abádszalók, Jász-Nagykun-
Szolnok vm. – Kiss Á. 1891: 312–313 és
MNT I. 548.)

XLII.

*A katonák regimentje igen cifra,
Benne forog (xy), nagyon nyalka,
Sej, libuskám,
Fordulj ki hát, Iluskám,
Eszemadta.*
(2 változat Borsod és Heves vm; jelenlegi:
Sály, Borsod vm. – ZTI 59221.)

XLIII.

*Kikirices rózsás parlag,
A szeretóm benne ballag,
Gyócs az inge, gyócs gatyája,
Aranyos a bokrétája.
Nem jó volna zsákocskának,
Sem abrakos tarisznyának,
Recefcice vagy benne,
Kihull az arany belőle.*
(1 előfordulás, Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)

XLIV.

*Bújj, bújj, zöld fa, zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu,
csak bújhatok rajta.
Nyítsd ki, rózsám, kapudat, kapudat,
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Szita szita, péntek,
szerelem csütörtök, dobszerda.
(3 előfordulás, a jelenlegiek: Abasár, Heves
vm. – AP 1857f; Maconka, Heves vm. – ZTI
38945.)*

XLV.

*Kis kacsá fűrdik fekete tóba,
Annyához készül Lengyelországba,
Szél János azt üzente,
Fordulj angyal módra.
(Lőrinci, Nógrád vm. – ZTI 48271.)*

XLVI.

*Erdő mellett nem jó lakni,
Mert ott sok fát kell hordani,
Vagy egy ölet, vagy egy felet,
Azt öleld meg, akit szeretsz.
(Szarvasgede, Nógrád vm. – MNT I. 881.)*

XLVII.

*A cigányok, a cigányok
Jönnek a városból.
A toronyban a toronyban hárman is áll-
nak.
Hej, baksa, baksa, Bibori baksa,
Pecsenyesütő Salári Kata.
(Algyó, Csongrád vm. – Kiss Á. 1891:
311–312).*

A motívumok jelentése nyomában

Szimbolikus nevek – ártatlanok, esendők, tisztátalanok

Játékunk főszereplője leggyakrabban valamilyen virág (liliom, ibolya, árvácska, tulipán), egyszer madár (csóka), jónéhányszor ember (*Lázár, Giza*).

A virág üdeségével és illatával égi dolgokra, avagy kiemelkedő földi személyekre, valamint a földi lét örömeire, illetve traumáira: szerelemre, barátságra, halálra, rövid élettartamával pedig a múlandóságra emlékeztet. A liliom, megjelenése szerint a tisztaság, ártatlanság, szüzesség szimbóluma, mellyel szembenáll fűszeres illata, valamint a nemzést felidéző bibéje. Ezáltal a szellem (jellem, érzelem,) és az érzékek együttesét, meg ellentétét is jelezheti,¹² amit a fentebb említett liliomról szóló játékdalok igen nyilvánvalóan kifejeztek.

A hamvas szépségű, kellemes illatú kék ibolyát koratavaszi zsenge fűben való rejtőzködése miatt a szerénység, tartózkodás kifejezőjének tartják. Mint sokfelé mássutt, a Kis-Küküllő menti Bonyhán is húsvéti locsolóiknak a lányok előre elkészített kis ibolyacsokrot tűztek a lajbijukra vagy ujjasukra.¹³

A virágszimbólumok magyar népi kultúrabéli jelentéseinek nyomon követésére kitűnő forrásokként szolgálnak a magyar népdalok, melyekből ezúttal a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Folklor Archívumában őrzött anyagot tekintem át.¹⁴ Az ibolya mint az általa jelképezett lány jelképe, szívvidítóul, lélekgyógyítóul szolgál¹⁵ a szerelmes legény számára, őt kívánja látni választottja kertjében,¹⁶ ezért járja

12 Forrás: <http://liliomkert.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1101703>.

13 Forrás: <http://www.e-nepujasag.ro/op/article/kis-k%C3%BCK%C3%BCLL%C5%91-mente-sz%C3%A9kely-n%C3%A9pviselete-2>.

14 Ennek a Demény István Pál által tervezett számítógépes adatbázisba általa felvitt anyagnak az alapján 6838 egystrófás, 334 többstrófás népdalt és 52 népies műdal közt válogattam. Demény István Pál halála után, a Folklor Archívum félnormás alkalmazottjaként kb. 2000 alkotást magam vezettem be.

15

*Zöld erdőbe ibolya, ibolya, de ibolya.
Ide érzik illata, illata, de illata.
A szívemet vidítja, vidítja, a lelkemet gyógyítja.
Jaj, az életem felvidítja.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5543).

16

*Olvad a hó, tavasz akar lenni,
De szeretnék kék ibolya lenni,
Kivirítani babám kis kertjébe,
Tűzne fel a bánatos mellére.*

Kászónimpér, Csík-Gyergyó-Kászón vm. (KFA 627/10).

érte a kerek erdőt.¹⁷ Ezért búsong ha nehezen kel ki,¹⁸ ha tartózkodó, ha tövisek közt növekedik,¹⁹ ha nem olyan, amilyenre vágyott,²⁰ vagyis ha köztük a szerelem nem, vagy nehezen akar megvalósulni, dugába dől, elmúlik, amit hervadása fejez ki.²¹ Az ibolyához hasonlító árvácskát a barátság és a ragaszkodás szimbólumának tartják. Francia eredetű neve *pensée* jelentése is 'gondolat', 'emlékezés'.²² A leszakított és a legény karjai közt *gyenge levelét elhullató*²³ tulipán az időelőtti testi szerelembe eső leány metaforája: ha az ugyanis húzódozna e „tulipánszereptől”, kockáztatná, hogy a legény elhagyja.²⁴ Erotikus jelképiséget két széttárt combra és közte a női nemi szervre emlékeztető formájának köszönheti. A díszítő művészetben, a tulipánba beleéke-

17

*Ezt a kerek erdőt járom én,
Ezt a barna kislányt várom én.
Ez a barna kislány ibolya,
Én leszek a vigasztalója.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5182/2).

18

*Vettem egy ágy ibolyát, nem kött ki,
Hivattam a galambomat, nem jött ki.
Verje meg hát a Teremtő,
soha nem vót hű szerető,
Az apád, az anyád csillagát.*

Nádasdaróc, Kolozs vm. (KFA 1014/1).

19

*Kis kertemben ibolya,
Tövis között van nyitva,
Kiszedném én, nem lehet,
Megszúrja a kezemet,
Kit szeretnék, Az az enyém nem lehet.*

Szék, Szolnok-Doboka vm. (KFA 89/2).

20

*Vettem ibolyát, várom kikelésit,
Várom a babámnak idejövetelét.
Kikött az ibolya, de nem az a teljes
Eljött a szeretőm, de nem az a kedves.*

Vista, Kolozs vm. (KFA 2231).

21

*Elhervadt a kék ibolya,
Nem szeretlek többé soha.
Láncot vetek bús szívemre,
Megmutatom, bírok velle.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5371/4).

22 Forrás: <http://eletszepitok.hu/az-arvacska-mint-szimbolum-erdekessegek-az-eheto-csaszarviragrol>.

23

*Kiskertemben kinyílt a tulipán,
Szakasztottam egy vasárnap délután,
Elhullott a tulipán gyenge levele,
Elmúlt a mi szerelmünk örökre.*

Csíkdelne, Csík vm. (KFA 07007//2/3).

24

*Sűrű csillag ha leesik, elterül,
Az én babám, ahol lát is, elkerül.
Ha elkerül, nem tehetek én róla,
Nem lehetek sem tulipán, sem rózsa.*

Kászónimpér, Csík vm. (KFA 614/2).

lódó szívet Hoppál Mihály a két szerelmes egybeolvadásaként, nemi közösülés képi szimbólumaként értelmezi (Hoppál 1990: 47–52). Ha mindez ma már nem tűnik is egyértelműnek, a 16. századi prédikátorok előtt nem volt kétséges a virágénekek buja üzenete (Sylvester Jánost *idézi* Bernáth 1981: 17; vö. még Tánczos 2006: 281–282).

A lilium a játékokban legyakrabban fehér, de lehet kék, fekete, sárga is.²⁵ A fehér a feketével szemben a jó, a testi és lelki tisztaság jelképe, vagy a megtisztulásé, az öröme, a hajadon lányoké, a lakodalmas jelvényeké, valamint a gyászé is. Ugyanakkor gonosztávoltartó szerepet is tulajdonítanak neki. Szimbolikus értelmét Keleten ruházták át a fehér liliumra (Erdélyi 1961: 173). A kék mint az ég színe, a messzeség, elérhetetlenség, titokzatosság, állandóság, tartósság, szelídség, hűség, megbízhatóság jelképe (Erdélyi 1961: 584–585). A sárga szín (virág, növény, tárgy, ruhadarab) az érettség kifejezője, a népdalokban a falusi erkölcs határait túllépő érzékiség, bujaság jele (Erdélyi 1961: 177–179, 189). A zöldessárga szín (viola, rózsza vagy tárgy) gyakran negatívumot jelent: halált, irigységet, hitszegést,²⁶ a halványsárga szerelmi bánatban fonnyadó leány, hervadást, halált (Erdélyi 1961: 177, 192), csalódást. Az epe sárga színéből kiindulva közbeszédi szinten is e színt az irigységre, rosszindulatra szokták vonatkoztatni. A halott sápadtságának analógiájaként Csökölyben gyászszíneként is alkalmazzák (Erdélyi 1961: 189). A fekete a sötétség, a halál, a gyász, a bánat színe, a szégyené. A fekete madár (holló) látása gyakran baljóslatú jel. A fekete felleg is bánat előjele (Erdélyi 1961: 586–595). A kereszténységben e szín a bűn, pokol és bűnhődés jelképe is (Kuszmán 1997: 139).

A fehér lilium a szimbólumlexikonok szerint (Pál–Újvári 1997: 307, Biedermann 1996: 112, Dávid 2002: 153–154) Krisztus, Szűz Mária és Szent József jelképe, a szentek – pl. Szent Antal, Árpádházi Szent Margit és Szent Imre – attribútuma, uralkodóházak – pl. az Anjouk – címerképének eleme. „A legendák szerint liliumok nőttek a Gethsemane kertben is, ahol Krisztus szenvedett a keresztre feszítése előtti éjszakán. Jézus végső óráiban, a szenvedésének, mélységes bánatának és gyötrelmének verejték-cseppjeiből nőttek ezek a szépséges virágok.”²⁷ Magyar népdalainkban összetett, változatos jelentésű szimbólum: jelképezheti a felnövő, vonzó, törekenyen karcsú leányt,²⁸

25 Forrás: <http://liliomkert.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1101703>.

26 Forrás: <http://www.lelkititkaink.hu/szin.szimbolum.html>.

27 Forrás: <http://arykana.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1057935>.

28

*Kövecses víz martján felnőtt liliumszál,
Kövecses víz martján felnőtt liliumszál.
Ki akar asszani, Ki kell onnat venni,
Ki kell onnat venni, Új helybe kell tenni,
Új helybe, kőkerthe, Kertem közepibe,
Szemem elejibe.
Hátha megfogani Nékem szerencsémre.
Nékem szerencsémre, Másnak buszujára.*

*De nem az a virág, Ki e kerbe virág,
Hanem az e virág, Ki zutcákon sétál,
Genge gyócsba járkal.*

Klészse, Bákó m. (KFA 6833).

aki – egy magyar nóta szerint – *ide-oda hajladozva* keresi párját.²⁹ Mint tisztaság- és szüzességjelképből, belőle fonják a menyasszony *fehér koszorúját*.³⁰ Emlékeztet a feleség, menyecske (*ölelő*) *két karjára*.³¹ Összezúzódása szerelmi válság-,³² *leszakítása* haláljelkép,³³ a halott legény vagy leány kíméletre szoruló *sírvirága*.³⁴

Ahogy a keresztelésekor megtisztult, de élete során sokszor megbotló embernek ki-ki kell mosdódnia a – főként szerelmi vonatkozású – bűneiből, a játékban is nem csak *fehér*, hanem *ékes liliomszálnak* is szüksége van tavaszi megújulást hozó rituális tisztálkodásra, és ehhez csupa *arany* tisztálkodó eszközöket kap.³⁵ De már az *aranyágú vasvillába* megtámaszkodandó leánynak több lehet a rovásán.³⁶

29

*Vásárhelyi sétatéren Béla cigány muzsikál,
Hajlik ide, hajlik oda egy liliom virágszál.
Visa, Kolozs vm. (KFA 2359).*

30

*Met moszt kötik az ién koszorúmat
Ágból, bogból, fejér csemetiéből
Tiszta tiszta fejér liliomból.
Sz e virágja hull-e ez ölömbé,
Sz ez illatja száll-e vig szívemre?
Szálljon, szálljon, cak megvigasztaljon
Cak ez Iszten nékem egyet adjon.
Trunk, Bákó m. (KFA 6593).*

31

*Magasan fel repül a fecske,
Szeretőnek jobb a menyecske.
Liliom két karját kitarja,
Kedves babáját keblére zárja.
Bögöz, Udvarhely vm. (KFA 05475/1).*

32

*Kiskertembe liliomot ültettem,
Minden reggel harmatléval öntöztem
Mert a minap egy nagy égháború
Összezúzta, s azért vagyok szomorú.
Halmágy, Brassó vm. (KFA 06537/2/3).*

33

*A halál már szok márciuszokat,
leszakasztott liliomokat,
Jöjj, féljeteك gyenge virágok,
Mert mind vagytok mulandóságok.
Egyházi népének részlete, Trunk, Bákó m. (KFA 6530).*

34

*Nyitva van, nyitva van temető kapuja,
Bárcsak engem is odatemetnének,
Hej, abba a fekete sírba.
Sírom felett, hej, haj, Teli van virággal.*

*Magyarói de büszke lányok
Hej, szedik rólam a virágot.
Szedjétek, szedjétek, Rólam a virágot,
Csak azt az egy szép fejér liliomot,
Hej, soha le ne szakítsátok.
Marosmagyaró, Maros-Torda vm. (KFA 9193/3-5).*

35 Vitnyéd, Győr-Moson-Sopron vm. (ZTI 19811).

36 Doboz, Békés vm., Bartókné gyűjtése, 1917 (MNT I. 579–580/967).

A piszkosság, borzosság, vizesség az erkölcsi természetű bűnösségét fejezi ki. Mégis, vétkei terhétől való felszabadulása reményét sugallják a támaszkodására megítélt eszközei, az égi szépséget és ragyogást kifejező *aranyágú, de alapjában az ördögöt jelképező, kemény vasvilla*. Egy másik, tiszaszalóki³⁷ változatban, melyben csak *nagy vasvilla jár Fehér liliomszálnak*, a közösség is az ördögöt várja, hogy *vigye el és dugja el a híd alá* (XVI). Ám a csatlakozó füzér további dalai (*Ha én aztat tudtam volna: XXXVII; Szeretóm igaznak látszik: XXXIX; Földig alázom magamat: XLI; Gyere babám a szőlőbe: XL*) mintegy megértetik emberi gyarlósága természetét, boldogságvágyát. Szerelme szánja és megbocsájt neki; a *szőlőbe* mehetnek együtt, ahol *aranyalmát, csörgős diót* tehetnek a zsebükbe, vagyis termékeny (házas?)élet vár rájuk.

A játék részeként közölt népdalfüzérben azonban nem mindig kapcsolódnak követhető logika szerint a képek.

A *kék liliomban* a hűség és ártatlanság jelét látják,³⁸ amit a rendelkezésünkre álló 9 játékszöveg igazol is. Ugyanakkor a népdal utalhat a szerelmesek közti nézeteltérésre is,³⁹ a *sárga liliom* pedig a szerelem elmúlására.⁴⁰ „Egy lilimos játékszövegben a »sárga« nyíltan érinti a lényegét: a szín rikítóan érzékelteti a hozzá fűzött nemzetközileg azonos értelmű jelképiséget” – írja Erdélyi Zsuzsanna (1961: 190), mármint azt, hogy a rossz hírű lány udvarába hamarosan *bába jár*.⁴¹

37 Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 13/312–313).

38 Forrás: <http://web.axelero.hu/geli1/glk/glkRip/RipHunszinek.htm>.

39

*Kék liliom, fehér nárcisz,
Nem bánom, babám, ha vársz is.
Te kezded meg az elválást,
Te bánod meg, babám, nem más.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5696/1).

40

*Sárga liliomnak sárga a virágja,
sárgarigó szállott le reája.
Forró szerelmünknek elégett a lángja,
mer a rózsám nem szeret már.*

*Kis kertemből minden tövet kiszednék,
majd nő oda virág még,
Csak szívemtől szerelmemtől én megszabadulnék (mert)
Sárga liliomnak, az én galambomnak
párját sehol se talállok.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5839).

41

*Ez az asszony nem is tudja,
hogy a lánya milyen kurva,
Sárga rózsá, liliom.*

*Majd megtudja nemsokára, Liliom
Bába jár az udvarába, sárga rózsá, liliom.*

(Erdélyi 1961: 189–190.)

A fekete szín általában a bánat és gyász kifejezője,⁴² szemben a fehér örömmel, de vonatkoztatható a fekete és fehér szín a tisztátalanság–tisztaság, illetve vétesség–ártatlanság ellentéppárra is. Vajon a *Fehér liliomszál* és vele együtt *fekete tulipán* (más esetekben *fekete virágszálként*) megszólítás két főhőshöz szól, vagy egyazon kettős erkölcsiségű, ingatag lányhoz, akiben, ha a sorrendiséget is nézzük, a bujaság hatalmasodik el? A jobbik én visszanyerésének érdekében szólítják fel a főhősöket az *aranyasztalnál* való imádkozásra.⁴³

A *fehér liliomszál* és *fekete tulipánszál* a *Lázár* név mellé kerülve, akit egy változat *hosszúlábúnak* titulál,⁴⁴ hasonló kettősségre utalhat, és ez esetben az emberre vonatkoztathatóság nem kétséges.

16. kotta. *Hosszúlábú*

Hosz-szú - lá - bú, u - gorj a Du - ná - ba.

Lá - zár, vess fel jobb lá - bo - dat, Fé - sül - köd - jél,
támaszd meg két ol - da - la - dat. mo - sa - kod - jál,

hej, tö - rül - köz - zél.

Karva, Esztergom m., Bakos József gyűjtése (MNT I. 330/578).

42 Pl.

*Bú életem, bánat napom,
Fekete gyász alatt lakom,
Fekete gyász, fehér öröm,
Bánat az nekem, nem öröm.
Bú ebédem, bú vacsorám,
Boldogtalan minden órám,
Nézem a csillagos eget,
Sírok alatta eleget.*

Vajdakamarás, Kolozs vm. (KFA 8469).

43 ZTI 48236.

44 *Hosszúlábúnak* titulája a népdal a gólyát, mint a lányok „szégyenbehozóját”:

*Hosszúlábú, piros csőrű gólya,
Kedves babám, ne menj el a tóra,
Oda járnak fürödni a lányok,
Gólya madár, ne hozz szégyent rájok*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5336a).

A Nyitra vármegyei Karván a *Lázár* játékot fiúk (is) játsszák (Bakos 1953: 144–145), s ebből arra következtethetünk, hogy a főhős megnevezése nemi megkülönböztető jel volt. A *Fehér lilionszálak* ugyanis, a leírások szerint, lányok. Egy deméndi, Hont vármegyei adat szerint a *Lázár* név a játékban nem cserélhető fel másra.⁴⁵ Ebből feltehetjük, hogy nem akármiről, hanem egy jeles személyről lehet szó. A játék alábbi, homokmégyi változatában példázatot sejtethetünk:

*Lázár,
emeld fel karodat,
vedd fel lábadat,
Hadd lássam a sírodat
Hogy velem gyűhessél!*

Homokmégy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (ZTI 48251).

A sír fogalma és a *Lázár* név a bibliai *Lázár* történetében kapcsolódik össze. A halott *Lázárt* Jézus felszólítja, hogy sírjából jöjjön ki, ezzel csodásan feltámasztva őt. Ebben az esetben nincsen szó tisztálkodásról, szemben más változatairól, amelyekben viszont csak az szerepel, a sírből kivezetés nem.

Szintén csak a tisztálkodás jeleneteit találjuk az egyetlen *Gizát* megszólitó egyedi változatban is.⁴⁶ Mivel a *Gizella* név legalábbis ritka a falusi lányok körében, a *Lázár* példáján felbátorodva, felmerül bennünk a kérdés, hogy *Giza* nem szintén egy bibliai példázat hőse-e. Az Ószövetségi Szentírásban, a *Királyok Könyvében* találunk egy *Giezi* nevű személyt, *Elizeus* próféta szolgáját, aki – a *Jordán* vizében az Isten embere tanácsára megfürdő és evvel a poklosságától megtisztuló – *Naámántól* alattomban ruhákat és pénzt csal ki, minek következtében ráragad a betegség (2 Kir. 5). *Giezi*nek el kell szenvednie az általa elkövetett bűn büntetését. A folyóvízben (*Jordánban*, *Dunában*) való (rituális alkalmon végzett) fürdésnek (tehát) általában testet-lelket tisztító hatást tulajdonítanak. De szemben a *virágvasárnapján a szoknyáját a csípőjére emelő*, és a tanács értelmében *otthon heverés helyett a dologra menő* liliummal, a csóka hiába mosdik *fehér galamb módra!* A kissé homályos értelmű játék leírása a következő:

Így mosdik a csóka

A gyermekek (leányok) egymás kezét megfogva, körbe állnak. Négy leány a körön belül körbe jár, a többiek pedig dalolják:

*Így mosdik a csóka,
Fehér galamb módra,
Ugyan, mi a lilium?
Ugyan, mi a lilium?*

A belül menő leányok az orrukat kezökkel mossák. Aztán dalolják:

*Tedd fel a kezedet
Az arany csípődre!
Ugyan, mi a lilium?
Ugyan, mi a lilium?*

⁴⁵ ZTI Mg. 6790/A/4.

⁴⁶ Bajót, Esztergom vm. (ZTI 48232).

*Ekkor a leányok kezüket a csípőre téve mennek körül:
Fogd fel a zöld szoknyát
Virágvassárnapiján!
Ugyan, mi a liliom?
Ugyan, mi a liliom?
Ruhájokat felhúzza mennek körül:
Kösd fel a bocskorod,
Dolgra kell menned.
Nem kell itthon heverned,
Nem kell itthon heverned.
Déda, Maros-Torda vm. (Kiss Á. 1891: 306/2).*

És hiába *mossa nagypénteken holló a fiát*, mert egy másik mondás szerint *Rossz hollónak rossz tojása*, egy harmadik szerint pedig *Holló nem mossa el a feketéjét*, vagyis O. Nagy Gábor értelmezésében: „aki alávaló, hitvány, bűnös, az nem lesz többé szeplőtelen, feddhetetlen” (Nagy G. 1976: 830–831/288). A liliumképi embernek viszont van esélye a megtisztulásra.

Szimbolikus cselekvések: az esendők megtisztulási módjai és esélyei

A játék főhősét *a Dunába, Tiszába*, kivételesen *tóba* vagy *sáncba ugrásra*, illetve a Rábán való átugrásra, majd tisztálkodásra: fésülködésre, mosdásra, törülközésre biztatják. Dunába (Tiszába) ugrásra szólítják fel a hintáztató mondóka kiskatonáját is, sőt, a kétféle játék a tisztálkodás motívumaiban is összekapcsolódhat:

*Hinta-palinta,
Régi Duna, kis Katica,
Ugorj a Dunába!*

*Támaszd meg magadat
a Duna partjába!
Fésüld meg magadat,
Mosd meg az arcodat!
Törülközz meg Kiscica farkába.
Mohol, Bács-Bodrog vm. (Matijevics 1976: 13).*

A Kis Katica a hintáztatóbeli *kiskatona* behelyettesítője, akinek az *égi Dunába* kell beleugrania.⁴⁷ A Fehér vármegyei, táci néphit szerint „ott fönt éppen úgy folyik a Duna, mint itt a földön”.⁴⁸ Szent időszakokban, pl. karácsonykor, és húsvét táján a földi vizek is csodatevő erejű *aranyvizek*, amit a néprajzi szakirodalom azzal magyaráz, hogy a karácsonykor születő Jézus keresztáldozatával „megnyitotta az em-

47 Pl. Siter, Bihar vm. (Faragó–Fábián 1982: 99).

48 MNA 59. 184.

beriség számára az élővizek megrekedt paradicsomi forrását, s aki megmerítkezik benne, az újjászületik általa” (Tánczos 2000b: 129).

A Jász-Szolnok-Nagykun megyei Jászdózsán azt tartják, hogy nagypéntek, de főleg annak éjszakája, éjfélje, hajnala, amikor Jézust *megfogták*,⁴⁹ amikor ő a Nógrád vármegyei vársányiak szavával élve *szenuedett*,⁵⁰ igen alkalmas a tisztátalan erőkkal való szembeszállásra. Ezen az éjszakán, *Jézus halálakor* a külsőrekecsini hiedelem szerint a *az antigerc uralkodik*.⁵¹ *Boszorkányok fürödnek a folyóvízben, és köpülnek a fűzfákon*,⁵² és *holló mossa a fiát*.⁵³ Azonban *Krisztus szent Mihály arkangyallal be van menve a pokolba, hogy kössék le Lucifert*.⁵⁴ A népi logika szerint Krisztus megváltása aktualizálható a mindenkori ember konkrét helyzetére és körülményeire, ha az illető, a saját környezetében, a szent eseményre emlékeztető tér- és időbeli metszetben meghatározott szimbolikus cselekvéseket hajt végre. Általános hiedelem, hogy nagypénteki, főleg aznap hajnali takarítással, valamint a *Kígyók, békák, távozzatok* felszólítással eltávolíthatók a csúszómászók és bolhák. Fontos célkitűzés az egészség biztosítása. *„Rühesség, himlő megelőzésére, nagypénteken reggel, mikor Jézust megfogták, megmosdottunk”* emlékeznek a jászdózsaiak, hozzátéve, hogy betegségeiktől *az Úr Jézus nevében* mosakodva⁵⁵ próbáltak megszabadulni. Végsősoron nem más ez, mint analógiás, erkölcsnemesítő tisztálkodás, a gonoszlelek hatástalanításáért alámerülő Jézus tettének cselekvő felidézése. A 19. század végi feljegyzések szerint e hajnalon a Pozsony vármegyei Pusztapáton a „Dunára mennek mosdózni a pati lányok, s akkor egész évben nem lesznek betegek”,⁵⁶ a Somogy vármegyei Erdőcsokonyán pedig „kimennek még kora reggel a tóra, és háromszor kiöblítik a szájukat vízzel és egész évben nem fog fájni a foguk”.⁵⁷ A Nógrád vármegyei Bussán különösképpen fontosnak tartják a *persenéses* gyermek megmosdatását.⁵⁸ A Trencsén vármegyei Németprónán és vidékén a napfelkelte előtti keresztútjárás közben, a helybeli folyóvízhez érve, *bőrbetegség, kiütés, csúz ellen* lábat mosnak. Az otthon maradók napfölkelte előtt hozott vízben fürödnek.⁵⁹ A Fehér vármegyei sörédieknek „le köllött térdnyi, kinn az ég alatt, Krisztus urunk kinszenvedéséért 5 Miatyánkot, öt üdvözletet és öt hiszekegyet. Akkor meg a vízbe megholtakért ugyan-

49 Gulyás 1976: 147/1415.

50 Hoppál 1982: 246.

51 Bákó vm., Moldva (Halász 2005: 403).

52 Richter 1898: 80.

53 A magyar folkörületen általánosan elterjedt szólást a népdal szerint is az elvetemült emberre alkalmazzák:

*Nagypénteken mossa holló a fiát,
Ez a világ kígyót-békát rámkialt.
Mondja meg hát ez a világ szemembe,
Kinek mit vétettem én életembe.*

Olasztelek, Háromszék vm. (KFA 03664/1a).

54 Magyarfalu, Bákó m., Moldva (Halász 2005: 403).

55 Gulyás 1976: 147/1415.

56 Verebélyi 1998: 152.

57 Verebélyi 1998: 314.

58 Baloghy 1910: 254–255.

59 Richter 1898: 80.

azt. Térdenállva. Azt mondta édesapám, ezt a jó Isten meghallgatja.”⁶⁰ A Nógrád vármegyei Varsányban így szólították fel egymást e hajnalon: „Gyerünk le a patakra mosakodni. Ugrottunk fel. Frissek legyünk. A szemünk ne fájjon!”⁶¹ Ilyenkor a jószágot is megfürdették, egészségük, frissességük és szépségük biztosításáért.⁶² A szépségvarázslás főként a lányokra vonatkozott: „Ha valaki nagypénteken reggel napfölkelte előtt megmosdik a folyóvízben, akkor megszépül.”⁶³ Nógrád és Borsod vármegyében szokás volt még, hogy a lányok patakszéli füzek alatt a hajukat fésülik, mert hitük szerint ettől nő hosszúra.⁶⁴ A fent idézett hiedelemszövegek a játék következő motívumainak az értelmezését segítik: felugrás, lábmosás, folyóvízben mosakodás, fésülködés, letérdelés, imádkozás, ünnepnapra készülődés.

Ezek alapján egyetérthetünk a néprajzkutatás eddigi álláspontjával, mely a *Fehér liliomszál* játékot a nagypénteki – vagy mint alább kifejtjük, általánosabban a szent időszakokbeli – víz csodatevő erejével hozza kapcsolatba, a Kiss Áronéval, akinek a véleményét már idéztem, az Ipolyi Arnoldéval, aki így fogalmaz: a *Fehér liliomszál* játék az ősi hitvilágnak azt az elemét őrzi, amely szerint „bizonyos módon és időben teendő a mosdás, merítés, a szerencse s jövőendő kiismerése, a baj elhárítására” (Ipolyi 1929: 286).⁶⁵ Tud arról, hogy mind a nagypéntek hajnali, mind a karácsony esti és Szent István napi éjféli mosakodás a lányok körében férjjeslással kapcsolódott egybe (Ipolyi 1929: 286). Kiss Áron mellett, aki a másik fél kendőjében való törülközés férjszerző kihatására utal (Kiss Á. 1891: 516 és 306), Lajos Árpád is értesült e népszerű szerelmi varázslásról.⁶⁶ Szerinte az aranykendő és a varázserő kölcsönösen feltételezik és magyarázzák egymást. Kiss Áron aggályoskodását a hiedelem és a játék meghatározta fürdési időpont különbözőségére (*nagypéntek helyett virágvasárnapon*) nézve,⁶⁷ feloldja az a tény, miszerint a néphagyományban gyakori, hogy az egyes szent időszakciklusok határai képlékenyebbek. Ennek megfelelően a leányjátékok, mágikusnak vélt funkcióikat a tágabb értelemben vett húsvéti ünnepkor bármely jeles részperiódusában, de különösképpen a virágvasárnapon és az azt követő nagyhéten „fejthették ki.”

Fehér liliomszál ünnepnapra való kiferedésének szorgalmazása tehát igazolja Kiss Áron megállapítását, miszerint a játék „alapját talán a megtisztulás, újjászületés eszméjével lehetne azonosítani” (Kiss Á. 1891: 516, lásd még Borsai 1984: 51). A dobozi (Békés vm.) változat szerint a főszereplőnek azért kell megmosakodnia, mert

60 Gelencsér–Lukács 1991: 324.

61 Hoppál 1982: 246.

62 Tátrai 1990: 156.

63 Puztamonostor, Komárom vm. (Verebélyi 1998: 319).

64 Baloghy 1910: 255, Istvánffy 1911: 293–294.

65 Az adatért Lázár Katalinnak mondok köszönetet.

66 Decs, Tolna vm. (Lajos 1940: 42–43),

67 A fentebb már idézett játékrészletre gondol:

Fogd fel a zöld szoknyát

Virágvasárnapján!

Ugyan mi a liliom?

Ugyan mi a liliom?

(Kiss Á. 1891: 306.)

piszkos, azért kell megtörölköznie, mert *borzas*, (talán) azért kell az oldalát megtámasztania, mert gerinctelen, azért kell megtörölköznie, azért kell megszépülnie, mert csúnya.⁶⁸ Mindezek, persze, nem elsősorban testi, hanem lelki értelemben érthetők. Erre utal Lázár *hosszúlábú*ként való minősítése is. Rendszerint a *gólyát* jellemzik így, nemcsak közbeszédi szinten, hanem népdalokban⁶⁹ is, kapcsolatba hozva a nem feltétlenül törvényes gyermekáldással.⁷⁰ Botlásaira utal a *sáros tolla* is.⁷¹

A játékhósti a cselekvései során használt kellékei is jellemzik. Pl. egyeseknek *vasvillával*, másoknak *aranypálcával*, *-villával*, *-tuskóval* kell megtámaszkodniuk; lévén ezek a sajátjaik. De mindenkinek *aranymosdótálban* kell megmosdania, *aranyfésűvel* megfésülködnie, *arany-vagy selyemkendőbe* törölköznie, mert az ezekben vagy ezekkel tisztálkodva jutnak a mennybe. A vasvilla a hiedelmek, meg a *Virágnevezés* játék beköszöntője szerint is az *ördög* attribútuma. Pl. a kalotaszegi ketesdi „*Ördöghamáhdjánál* (Ördöghalmahídja) [...] három vasvillás ördög rejtőzik”;⁷² a *Virágnevezés* játék két bekopogójának egyike az *ördög a vasvillával*, a másika az *angyal az aranypálcával* szavakkal fedi fel kilétét.⁷³ Főleg az ördög vonatkozásában beszédek egyes gesztusok, mozdulatok is. Pl. a megtámaszkodó két mutatóujját a szeme két sarkából *kitoló vellaként* előretolja. A többiek „szamárfület csinálnak és billegetéssel ijesztgetik egymást. [...] Szétbomlik a kör, szétszaladnak” – nyil-

68 MNT I. 197.

69 Pl.

*Hosszúlábú, piros csőrű gólya,
Kedves babám, ne menj el egy szóra.
Oda járnak fürödni a lányok,
Gólya madár, ne hozz szégyent rájok.*

Inaktelke Kolozs vm. (KFA 5336a).

70 Így pl. a következő új stílusú népdalok szerint:

*Ledőlött, ledőlött a szénaboglya teteje,
Gólyamadár, sej, haj, fészket rakott belőle,
Gólyamadár, sej, haj, szépen kepel a háztetőn,
Elhagyott, elhagyott éngemet a szeretőm.*

Egrespatak, Szilágy vm. (KFA FL 01571/1).

Vagy:

*Ityóka, pityóka, ripityóka,
Szerelmes vagyok egy szép kislányba,
Hogyha nem volnék szerelmes,
hát a gólya se legelne a tilosba.*

Marosmagyaró, Maros vm. (KFA 10017).

Továbbá:

*Már minálunk learatták a zabot,
Mindenütt felrakták az asztagot,
Tetejébe fészket rakott a gólya,
A szeretőm rászoktatott a csókra.*

Szilágyballa, Szilágy vm. (KFA FL 01664).

71 Pl.

*Házunk előtt, házunk előtt folyik el a nagy árvíz,
Abba fürdik, abba fürdik még a gólya madár is.
Mindig fürdik a gólya, mégis sáros a tolla,
Az én csárdás kis angyalom legszebb lány a faluba.*

Inaktelke, Kolozs vm. (KFA 5051/2).

72 Sebestyén Dobó 2004.

73 – *Dúr, dúr, dúr, dúr! –Ki van kint? – Ördög a vasvillával.* (Zetelaka, Udvarhely vm. – SD 628.)

ván, menekülnek. E kétféle eszközanyag tehát kétféle erkölcsi minőséget jelez (meg persze varázserőt is). A *Fehér liliom*-játékhoz kapcsolódó népdalok szóban ritkán nyilatkoznak a jót és a rosszat megtestesítő angyalról meg ördögről, mindössze az fordul elő, hogy valakit az ördöggel el akarnak vitetni (XVI.), aki ellen a kör tagjai jobbra meneküléssel, vagy elhessegetéssel védekeznek.

A játékot kiegészítő dalok többsége mindenesetre valamilyen vétséget fogalmaz meg. Ilyenek: a szüzesség elvesztése (*Elejtettem kendőmet*: XX.), a csapodárság, hűtlenség (*Két szál aranyvesszőre tapodtam*: XXXVIII., *A katonák regimentje igen*: XLII., *Szeretóm igaznak látszik*: XXXIX, *Két pénzt tettem a hegedűmbe*: XXIV.), a munkakerülés és haszontalanság (*Erdő mellett nem jó lakni*: XLVI., *Kikericses rózsás parlag*: XLIII.), kiaszott személyek nevetséges cifrázkodása, stb. Utóbbi példázó szövegtörödek:

*Láttam szarkát a száraz fán,
Gyöngy galáris volt a nyakán,
Szépen ki volt pallérozva,
Úgy sétált be a városba.*

Jászberény, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (Kiss Á. 1891: 310/11).

Olykor a koreográfia is aláfesti a szövegben kifejezett tartalmat. Pl. A *Vén az uram, nem szeretem* (XVIII.) kezdetű dalban a páros táncot járók sima lépéssel, egymással ellentétes irányba forognak, de eljutva az *Ífi legény szeret engemig* (XXIV.) szembefordulva, erőteljesebben, térd-, csípőmozgással és rugózással járják. A kör közepére bekerült Fehér liliomszál *mórikálja*, kelleti magát. Sok esetben a játékok ugyanazon fordulata változatoként más és más mozgásformával párosul, pl. a kör tagjai sokféle módon állhatnak, vonulhatnak, vagy táncolhatnak kereken. Ezeket általában nem tudom értelmezni. Legnagyobb relevanciája érzésem szerint a kör balfelé (II.), a halál irányába való lassú, méltóságteljes haladásának (vö. Kerényi 2014) van, kifejezvé a megrendült közösség fájalmát, illetve a temetés hangulatát, elvezetve a a játék halottkultusszal való értelmezéséig.

Mindezekről a vétségektől kell az esendőknek megtisztulniuk folyóvízen való átvonulással, mosakodással, fésülködéssel és törülközéssel, és ebben a közösség (a kör) tagjai is segíthetnek. Az aktuális főhős megtámaszkodhat a kör valamely tagja hátához, egyikük beléphet melléje *aranytuskót* tartani (VI.B.), fésülködéséhez, önmagával való szembenézéshez az általa kiválasztott, hozzá lelkiileg is közelálló játszótárs *„tart tükröt”* (VII.B.) egy másik kínál fel mosdóvizet (VIII.A-B.), és még másik osztja meg vele kendőjét vagy kötevényét (IX.B.). *„Azokkal voltunk együtt, akikkel tettünk, azokkal összefogtunk”* – emlékeznek vissza.

A megtisztult játékosok a fentebb említett hiedelmek, valamint a játékhoz kapcsolódó dalok tanúsága szerint párra lelnek (*Termett a meggyfa*: XXIII.), amit lakodalmi szertartás (*Ki-ki fa, zöld ága*: XXXI., *Adjon Isten csendes esőt*: XXXIII., *Ég a gyertya, ha meggyújtják*: XV.) meg táncos multság követ (*Sergesd meg rózsádat, Forgasd meg, forgasd meg*: XII.) stb. A párra találást néhány jellegzetes szövegmotívum fejezi ki, melyre a főhős beválaszt valakit maga mellé, akivel egy

darabig együtt táncolnak, majd szerepet cserélnek. Ilyenek: *Valakinek kötényébe meg is törülközzél*: IX; *Sergesd meg rózsádat, ej, szakaszd violádat*: XII; *A violát akkor szedik*: XXII; *Ég a gyertya ég*: XV; *Babéllevél, tiszta búza*: XXI.). A régi főhős eltávolításának jellegzetes szövegfordulatai: *Vesd ki, váram*: XVIII; *Bözsike kiégett, Marika bent marad*: XVIII; *Lánynak való a rózsza, legénynek a bokréta*: XVII; *Tyúkszar a markotokba*: XVII. Lázár esetén a távozó főhős rámutatással jelöli ki utódját.

Igaz, hogy karácsonyhoz és nem a tavaszi ünnepkörhöz kapcsolódik, mégis, a *Fehér liliomszál* játék összefüggésében érdemes felidézni azt a népi imát, mely a hajnali tisztálkodást és *megkendőzést* a bűnöktől való megtisztulásként, a mennyország nyitott kapuján áttekintve a világ Megváltójával való találkozás misztikus élményeként értelmezi:

*Felkelék én jó regvel hajnalban,
Megmosdódtam minden bűneimtől.
Megkendőztem arany kendezőmmel,
Kimenék az ajtóm elejibe.
Föltekinték magas Mennyszágba,
Nyitva látám Mennyszág kapuját,
S azon belül Mennyszág ajtóját...*
Lészped, Moldva (Nyisztor 2003).

Ő, a Megváltó a megtisztultak feltámasztását ígéri. A Lázáros játék hőse rituális tisztálkodásának vitathatatlan célja a sírból való kikelés, a feltámadás, Jézus követése. Lázár cselekedeteinek három motívumát, a mosdást, törülközést és pálcával való megtámaszkodást a magyar népi halottkultusz alapján is értelmezhetjük. Egyfelől ismeretes az az elképzelés, miszerint a halottnak az e- és másvilágot szétválasztó vízen, a Jordán vizén kell átmennie, abban megtisztulnia. Mivel egykor Jézus ebben a vízben keresztelkedett meg és emellett tanított, ennek a víznek a halott földi bűneitől való megszabadítójának, annak lemosójának tekintik (Balázs L. 1995: 226–228). Szimbolikusan ezt az képzetet a halott test lemosásának ténye jeleníti meg. A moldvai csángók a lelke mosakodásához és megtörülközéséhez számára egy pohár vizet és egy törülközőt tesznek ki. Ezt a mára már legtöbb helyen elhomályosult szokást figyelhetjük meg pl. a Bákó megyei Klézsén. Az átkeléshez szolgáló képzeletbeli híd szerepét a koporsójába tett törülköző tölti be. A síkszentdomokosiak úgy gondolják, hogy a halott léleknek a vízen átkeléshez támasztékra van szüksége, ezért két *gyertyapálcát* tesznek a koporsójába. „Avval menyen az Úrjézus elejébe, avval a két pálcával, amikor az ítélet napja eljő.”⁷⁴

Az evilágot a másvilágtól elválasztó, rendszerint megáradt vízen való átkelés motívuma román halotti énekekben és eljegyzési kolindákban is megjelenik. Előbbieket rituális előadásuk időpontja alapján *hajnalénekeknek* nevezik. Szerepük a lélek túlvilágra irányítása és a szó mágikus erejével a sikeres átkelésre való bátorítása.

74 Balázs L. 1995: 227.

Ezekben az énekekben legtöbbször állatok a lélekvezetők, amelyek átvezethetik egy fenyőtörzs hídon, vagy átvihetik az áradó vízben hátukon, szarvukon (Demény 1999b: 116–119). A román eljegyzési kolindák szép és szorgalmas (kendőt hímző) nagyleányát az áradó vízben szarva hegyére akasztott selyembölcsőben szarvas viszi át, akitől egy vízbegázoló legény veszi át, a maga számára (Almási 1979: 126/125, idézi Demény 1999b: 127).⁷⁵ Bár egyetlen esetben sincs kimondva, meglehet, hogy a hintázó mondókák égi Dunába ugró legénye is a vízbeesett, vízbehalt leányt menti ki és támasztja fel az égi Dunában a maga számára. Ez esetben a víz a halál–feltámasztás közege. Az árvíz vitte leány legény általi kimentése majd feleségül vétele magyar népdaloknak is témája:

*Viszi a víz a borzási rétet,
Benne viszi a régi szeretőmet,
Édesanyám, én kifogom a párom,
Párom nélkül hogy éljem világom.*

Szilágy m. (Almási 1979: 126/125, idézi Demény 1999b: 127).

A szerelmi dalokban a víz „már nem két világot, hanem két – hajadon/házassági állapotot választ el: a vízen túli világ már nem feltétlenül a halottaké, hanem a kedves világa. [...] ez a motívum [a szerelmi dalokban] mindig azt jelenti, hogy egy akadályt legyőzve lehet eljutni a szeretett személyhez.” (Demény 1999b: 134–135.)

75 A szöveg így hangzik:

*Sebes folyó a köveken
A habok a fenyők csúcsáig csapnak
Viszik az ágas fenyőket.
„A fenyők és a lucfenyők között
Ússzál, szarvas, ússzál,
Ami az agancsodon van, meg ne fulladj.
De mit visz az agancsán?”
Selyembölcsőt visz.
Hát a bölcsőben ki ül?
A feketeszemű Nuța ül benne,
Varrja és hímezi
A legényeknek való inggallérokat,
A császári kendőket.
A szarvas a szájával szólta:
– Ha fontos neked, hogy meg ne fulladjon,
Szállj le a lovadról,
S menj be övig a folyóba.
A legény meghallgatta,
Leszállott a lováról,
S bement a folyóba,
Egészen övig.
Megragadta a bölcsőt
S kivette Nuțát belőle,
Feltette a lovára,
És a szájával így szólta:
Maradj, szarvas, egészségben,
Mi az enyém volt, elvettem.*

Copeceni, Vâlcea m. (Marinoiu 1974: 70–71, idézi Demény 1999b: 126–127).

Tartozunk még a tisztálkodási rítusok egyik, eddig még nem elemzett kelléke, a kendő szimbolikus szerepének felvázolásával. A (fejrevaló és törülköző) kendő minden átmeneti rítusnak tartozéka. Elsősorban mint rituális törülköző jelenik meg. Kiválasztott személy (a halottmosó, illetve a násznagy) töröli meg vele a halottat, meg a menyasszonyt, sőt, a menyasszony is megmosdatja, majd megtöröli a násznépet. A lakodalmi mosdatást a 19. század végén a hatalom egészségügyi meggondolásból tiltatta be. (Részletesebben lásd Gazda 2008a: 378–381.) Valamennyi eset tisztító célzatú. A kendő esküvői és temetési adomány, amit a ceremónia lebonyolítói és résztvevői kapnak a nap (immár halott vagy még élő) hősének javára. A hiedelmek szerint a testből kiszálló lélek is kendőn pihen meg. A halott koporsója mögé emiatt akasztanak fel a moldvai csángók *lélekkendőt*, míg az oroszok azt tartják, hogy az esküvőkor használatos rituális kendőn az ősök lelke mint a menyasszony pártfogója, védője jelenik meg (Sangina 1981: 19–24). Mágikus tisztító- és gyógyítóerejéről egy bibliai példázatban ezt olvashatjuk: „Isten rendkívüli csodákat is művelt Pál keze által. Elvitték kendőit és kötényeit, amelyeket viselt, és a betegekre tették, mire azok meggyógyultak és a gonosz lelkek kimentek belőlük.” (ApCsel 19,11-13.).

Szimbolikus cselekvések: az élőáldozat felváltásának motívumai

Az őskor népei, valamint a természeti népek egyes csoportjai a természeti csapásokat a természet pogány istenségei haragjának, szeszélyének tulajdonították, kiknek a jóindulatát emberáldozattal próbálták visszaszerezni. Az élőáldozatot azonban már az ókorban igyekeztek más áldozati tárgyak alkalmazásával behelyettesíteni, vagy a rítust csak szimbolikusán végrehajtani. E kulturális változás reminiscenciái a folklórban is megtalálhatók, olyan típusú történetek formájában, melyekben az istennek vagy sárkánynak áldozatul felajánlott lányt egy jeles legény menti meg a haláltól. Ilyen történetet ismerünk a Krisztus előtt III. századi Kínából, amely szerint a vízben élő istenséghez költséges rituálé keretében akartak „férjhezadni” két lányt, ám ezeket a császár kimentette (Demény 1999a: 22). A magyar népmesékben a vizet a közösségtől megvonó sárkánynak kellett szűzleányt áldozni, akit azonban a mesehős megmentett. Nem igazolható a játékszövegek alapján, hogy Fehér liliomszálnak a *Dunába ugrásra* való biztatása az emberáldozatként vízbedobott lányok szimbolikus imitálására irányulna. Hacsak nem ilyesmire utal egy rábaközi, meg egy kalocsai adat. Mivel előbbit csak feldolgozásból ismerjük, hitelessége bizonytalan. Ez így hangzik:

*Liliom, liliom, majd megválok tőled,
Liliom, liliom, majd megválok tőled!
Most ötet, most ötöt liliomnak személyébe
Győrbe, gyöngyibe, A Dunába dobnák.*
(Mayer 1977.)

Másikuk adatközlője a játékot így jellemzi: „a nagy víz mellett élő emberek liliomnyílaskor a falu legszebb három lányát talpig fehérbe öltöztették. A leánypajtások kikísérték őket a vízpartra, ahol eljátszották a vízbedobást. Utána örömlükben karikára táncoltak. Így akarták megigézni a vizet.” A kísérő lányok félkaréjba álltak, az elsőben állt a kék liliomszál, a fején kék koszorú. A vele egyvonalban levő félkörben a sárga liliomszál, és a középső karajban a fehér liliomszál. Miközben „a többi lány szépen, komótosan büllögött, amelyik liliomot kiénekeltek, az csinálta, amit mondtak. A dal után karikába fogták a liliomot és karikára táncoltak.”⁷⁶ Közben a következő éneket énekeltek:

*Szép kék liliomszál,
Ugorj a Dunába,
Támaszd meg magadat
a szép holdsugárral,
Simakodjál és mosakodjál
A szelíd habjába.*

*Sárga liliomszál,
Ugorj a hullámba,
Támaszd meg oldalad
A szép napsugárral,
Mosakodjál, simakodjál
Folyó tisztájába!*

*Fehér liliomszál,
A tengernyi habba
Támaszd meg oldalad
Az egész világgal.
Simakodjál, mosakodjál
Hajnal mosolyában!*

Kalocsa környéke (Pécsiné Ács 1978: 77).

A vízbedobást mindkét játékban már csak jelképesen utánozták.

Élőáldozatot helyettesítő rítus Róheim Géza szerint a virágvasárnapi *kiszejárás* is, amelynek során menyasszonynak öltöztetett szalmabábut dobnak a vízbe, majd annak szétsodródó ruhadarabjait próbálják kihalászni, azt jósolva, hogy aki nek ez sikerül, rövidesen férjhez megy és csecsemőt rengethet. A kisére eltávolítását követően a kiszejárás rítusszövegei szerint a falu végi házban megjelenik a rengőbölcső:

*Kié, kié ez a ház? Haj, villő
A jámbor emberé.
Benne van egy vetett ágy,
Az mellett ringó bölcső.*

76 Pécsiné Ács 1978: 77.

*Falu végén selemsátor, Haj, villó!
Jáj, de piros a mező,
de nem a rózsától,
Hanem az ibolyától, Haj, villó, stb.⁷⁷*

Kodály Zoltán gyűjtése, pl. Alsóbodok, Geszt, Nyitra vm. (MNT II. 1953: 171/130).

Záró gondolatok

A töredékekben ránk maradt folklóralkotások mélyrétegei tehát kulturális közegükben is csak igen bizonytalanul értelmezhetők. Művészi alkotásokként, üzeneteik sejtelmesek, villózóak és többrétegűek. Sokféle párhuzamos jelentésük egyfelől a kultúra összefüggő szövetének több történeti korszak nézeteit beépítő, rétegzett jellegével magyarázható. Másfelől a mindenkori játékos és az értelmező fantáziájának a terméke, aki az általános emberi gondoknak, vágyaknak a a népekre és korszakokra szabott megjelenítési módjait, kivetüléseit keresi bennük. A *Fehér liliomszál* játékban alig ismerhető fel a pogány emberáldozat emléke, de annál inkább megragadhatók a mágikus világlátásból táplálkozó hiedelmek, valamint a keresztény hagyományban továbbélő erkölcsnemesítő üzenetek.

⁷⁷ A forrásokban megmutatkozó különböző eljárásmodok egységesítése érdekében a kötetben egységesen köznyelvi átírásban szerepelnek a szövegek.